

DİCLE İLAHİYAT DERGİSİ

Dicle Theology Journal

Kuruluşu: 2000 e-ISSN: 2667-6273 Yayımcı: Dicle Üniversitesi

Cilt | Volume 28 • Sayı | Issue 1 • June | Haziran 2025

Arap Edebiyatında Tâhâ Hüseyin'in Bakışı Açısından Mütenebbi'nin Şiiri

The Poetry of Al-Mutanabbi from the Perspective of Tâhâ Hussein in Arabic Literature

Adnan ÖZTÜRK

Dr. Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri
Anabilim Dalı, Isparta-Türkiye

Dr. Süleyman Demirel University, Institute of Social Sciences, Department of Basic
Islamic Sciences, Isparta-Türkiye

adnanazzi1986@gmail.com

<https://ror.org/04fjtte88>

<https://orcid.org/0000-0002-1133-3818>

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü | Article Type

Araştırma Makalesi | Research Article

Geliş Tarihi | Received:30/01/2025 • **Kabul Tarihi | Accepted:** 05/06/2025 • **Yayın Tarihi | Published:** 30/06/2025

Atıf | Cite As

Öztürk, Adnan. "Arap Edebiyatında Tâhâ Hüseyin'in Bakışı Açısından Mütenebbi'nin Şiiri". *Dicle İlahiyat Dergisi* 28/1 (Haziran 2025), 110-136. <https://doi.org/10.58852/dicd.1627595>

Author Contributions: This article has a single author.

Ethical Statement: It is declared that scientific, ethical principles have been followed while carrying out and writing this study, and that all the sources used have been.

Conflicts of Interest: No conflict of interest declared.

Ethics Committee Approval: The study subject does not require ethics committee permission.

Use of Artificial Intelligence: No artificial intelligence-based tools or applications were used in the preparation of this study. The entire content of the study was produced by the author in accordance with scientific research methods and academic ethical principles.

Copyright & License: Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the [CC BY-NC 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/)

Yazar Katkıları: Makale tek yazarlıdır.

Etik Beyanı: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Etik Kurul Onayı: Çalışma konusu etik kurul iznini gerektirmemektedir.

Yapay Zeka Kullanımı: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde yapay zeka tabanlı herhangi bir araç veya uygulama kullanılmamıştır. Çalışmanın tüm içeriği, yazar tarafından bilimsel araştırma yöntemleri ve akademik etik ilkelere uygun şekilde üretilmiştir.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını [CC BY-NC 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) altında lisanslanmıştır.

Arap Edebiyatında Tâhâ Hüseyin'in Bakışı Açısından Mütenebbî'nin Şiiri

Öz

Bu araştırmada, klasik ve modern Arap edebiyatında önemli bir yere sahip olan iki seçkin şahsiyet detaylı bir şekilde ele alınmıştır: Tâhâ Hüseyin ve Mütenebbî. Birinci şahsiyet, modern dönemde Arap edebiyatı, eleştiri ve akademik çalışmalar alanında etkili bir isim olan Tâhâ Hüseyin'dir. İkinci şahsiyet ise, Abbasi döneminden itibaren adı nesiller boyu yankılanan ve şiiriyle hem kendi çağını hem de günümüzü derinden etkileyen şair Mütenebbî'dir. Araştırmada, Tâhâ Hüseyin'in "*Ma'a'l-Mütenebbî*" adlı eserinde Mütenebbî şiiri üzerine sunduğu görüşler detaylı bir şekilde ele alınacaktır. Bu bağlamda, Tâhâ Hüseyin'in Mütenebbî'yi konu alan eleştirel yaklaşımı değerlendirilecek ve onu bu büyük şair hakkında bir kitap yazmaya sevk eden nedenler tartışılacaktır. Çalışmada, Mütenebbî'nin şiirinin sanatsal gelişimi, Tâhâ Hüseyin'in gözüyle ele alınacaktır. Şairin şiir deneyiminde sanatsal olgunlaşma sürecine katkı sağlayan etkenler incelenecek ve özellikle Mütenebbî'nin seyahatleri ile emirler, hükümdarlar ve vezirlerle kurduğu ilişkilerin bu gelişime etkisi ortaya konulacaktır. Bununla birlikte, Tâhâ Hüseyin'in Mütenebbî'nin şiirine yönelik değerlendirmeler analiz edilecektir. Bu değerlendirmelerde Tâhâ Hüseyin'in, bir yandan Mütenebbî'nin şiirindeki kusurları tespit etmeye çalışırken, diğer yandan şiirinde edebî unsurları nasıl vurguladığına yer verilecektir. Sonuç olarak, bu çalışma, Tâhâ Hüseyin'in Mütenebbî'yi yalnızca bir şair olarak değil, aynı zamanda bir düşünür ve entelektüel bir figür olarak ele aldığını ve Tâhâ Hüseyin'in perspektifinden hareketle, Mütenebbî'nin şiirine yönelik yeni ve eleştirel bir edebî inceleme sunmayı hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili ve belagati, Tâhâ Hüseyin, Mütenebbî, Ma'a'l-Mütenebbî, Mütenebbî'nin Şiiri

The Poetry of Al-Mutanabbî from the Perspective of Ṭāhā Hussein in Arabic Literature

Abstract

This study focuses on two prominent figures in Arabic literature: Ṭāhā Hussein and al-Mutanabbî. The first figure, Ṭāhā Hussein, is a highly influential name in the fields of modern Arabic literature, criticism, and academic studies. The second figure, al-Mutanabbî, is a poet whose name has resonated across generations since the Abbasid period, deeply influencing both his own era and contemporary times with his poetry. The research will thoroughly examine Ṭāhā Hussein's views on al-Mutanabbî's poetry, as presented in his work *Ma'a'l-Mutanabbî*. In this context, Ṭāhā Hussein's critical approach to al-Mutanabbî will be evaluated, and the reasons that led him to write a book about this great poet will be discussed. The study will also address the artistic development of al-Mutanabbî's poetry from Ṭāhā Hussein's perspective. The factors that contributed to the poet's artistic maturation will be explored, with particular attention to how al-Mutanabbî's travels and his relationships with rulers, kings, and ministers influenced this development. Additionally, Ṭāhā Hussein's objective evaluations of al-Mutanabbî's poetry will be analyzed. These evaluations will highlight how, on the one hand, Ṭāhā Hussein attempts to identify the flaws in al-Mutanabbî's poems, and on the other hand, how he emphasizes the aesthetic elements within them. Ultimately, this study aims to show that Ṭāhā Hussein views al-Mutanabbî not only as a poet but also as a thinker and intellectual figure, and from Ṭāhā Hussein's perspective, it offers a new and critical literary examination of al-Mutanabbî's poetry.

Keywords: Arabic language and Rhetoric, Ṭāhā Hussein, Al-Mutanabbî, Ma'a'l-Mutanabbî, Al-Mutanabbî's poetry

Giriş

Arap edebiyatının en büyük şairlerinden biri olarak kabul edilen Ebü't-Tayyib Ahmed b. el-Hüseyin el-Mütenebbî, 303/915 yılında Kûfe'nin Benî Kinde mahallesinde doğmuştur.¹ Mütenebbî, eğitimine Kûfe'de başlamış; ancak Karmatî istilası sebebiyle babasıyla birlikte Semâve çölüne göç etmek zorunda kalmıştır. Şair, yaklaşık iki yıl boyunca Bedevî Araplar arasında yaşayarak lügat, şiir, hikmet ve emsâl alanlarında derin bir bilgi birikimi edinerek Arap diline olan hâkimiyetini önemli ölçüde artırmıştır.² Mütenebbî, hayatı boyunca şöhret, servet ve siyasi nüfuz elde etme arzusu taşıyan hırslı bir şair olarak tanınmıştır. Bu hedef doğrultusunda Suriye, Mısır ve İran gibi birçok bölgeyi dolaşmıştır. Onun hayatındaki en parlak dönem, Halep'te Hamdânî Emîri Seyfûddeve'nin himayesinde geçirdiği süreçtir. Bu dönemde özellikle Seyfûddeve'ye yazdığı methiyelerle büyük bir ün kazanmıştır.³ Aşırı gururlu olması nedeniyle Seyfûddeve ile arası açılan Mütenebbî, Mısır'a giderek İhşîdî hükümdarı Kâfûr el-İhşîdî'nin himayesine girmiştir.⁴ Ancak, beklediği ilgiyi görememesi ve arzuladığı mevkilere ulaşamaması nedeniyle Mısır'dan ayrılmıştır.⁵ Daha sonra Irak'a dönerek Bağdat'ta bir süre kalmış ve ardından İran'a doğru yolculuğa çıkmıştır. Bu seyahatinde Büveyhî hükümdarı Adudüddeve'yi öven kasideler yazmıştır. 354 yılında, İran'dan dönerken Bağdat yakınlarında uğradığı bir saldırı sonucu hayatını kaybetmiştir.⁶

Ebu't-Tayyib el-Mütenebbî, üstün şiir yeteneği ve güçlü dehasıyla Abbâsî dönemi büyük şairlerinden biri olarak kabul edilir. Şairin güçlü hafızası, otuz varakadan oluşan bir eseri sadece bir kez okuyarak ezberleyebilmesiyle dikkat çekmiştir. Onun şiiri, derin bir kültürel birikimi ve dil ustalığını yansıtan önemli bir eserdir. Fasih lafızlar, güçlü ifadeler, sağlam terkipler ve hikmet dolu sözler içeren bu şiir, adeta Arap edebiyatının bir ansiklopedisi niteliğindedir.⁷

Mütenebbî, hayatı boyunca karşılaştığı tüm zorluklara rağmen, şan, şöhret, mevki ve iktidara ulaşmayı hedefleyen hırslı bir kişilik sergilemiştir. Bu nedenle onun şiir dili, hayatı ve karakteriyle doğrudan bağlantılıdır. Şiirinde yer alan ifadeler, onun güçlü ve seçkin şahsiyetinin bir yansımasıdır. Mütenebbî, asi ruhunu ve yüksek beklentilerini karşılayacak şekilde, kendine özgü ve yenilikçi bir dil geliştirmiştir.⁸

Özellikle Seyfûddeve dönemi, Mütenebbî'nin dilsel üslubunun en belirgin hale geldiği dönemdir. Seyfûddeve'nin sarayı, dil, edebiyat, nahiv ve felsefe tartışmalarının yapıldığı bir merkez konumundaydı ve bu ortam, şairin yaratıcılığı için mükemmel bir zemin oluşturmuştur. Bu dönemde Mütenebbî, geleneksel üsluptan ayrılarak özgün ve yenilikçi bir dil oluşturmuş, bütün dil becerilerini ve

¹ İbn Hallikân, Ebü'l-Abbâs Şemsüddîn el-İrbilî, *Vefeyâtü'l-A'yân ve Enbâ'ü Ebnâ'î z-Zamân Mimmâ Sebete Bi'n-Nakl Evi's-Semâ' Ev Esbetehü'l-'Ayân*, thk. İhsân Abbâs (Beyrut: Dâru Sâdır, 1978), 1/120; Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit, *Târîhu Bağdâd ev Medîneti's-Selâm*, thk. Beşşâr Avvâd Marûf (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2001), 5/164.

² es-Seâlibî, Ebû Mansûr Abdülmelik b. Muhammed b. İsmail, *Yetîmetü'd-Dehr fî Mehâsini Ehli'l-'Asr*, thk. Mufid Muhammed (Beyrut: Dârül-Kütübî'l-İlmîyye, 1983), 1/141.

³ Abdulvahâbb Azzâm, *Zikrâ Ebi't-Tayyib ba'de Elf 'Âm* (Kahire: Müessesetu Hindâvî, 2014), 96.

⁴ Yusuf el-Bedî, *eş-Subhu'l-Münebbî 'an Hayşiyeti'l-Mütenebbî*, thk. Mustafa es-Sekkâ vd. (Kahire: Dâru'l-Maârif, ts), 110.

⁵ İbnü'l-Adîm, *Buğyetü't-Taleb fî Târîhi Halep*, thk. Süheyil Zekkâr (Beyrut: Daru'l-Fikr, ts), 675.

⁶ Hannâ el-Fâhûrî, *el-Câmi 'fî Târîhi'l-Edebi'l-Arabî* (Beyrut: Dâru'l-Cil, 1986), 793.

⁷ İbn Hacer el-Askalânî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed, *Lisânu'l-Mîzân*, thk. Abdülfettâh Ebû Gudde (Dimaşk: Dâru'l-Beşâir, 2002), 1/440.

⁸ Muhammed Zekî el-Aşmâvî, *Kasîdetu'l-Medîh inde'l-Mütenebbî ve Tetavvruhâ el-Fennî* (Kahire: Dâru'n-Nahada, 1983), 221.

birikimini kasidelerinde sergilemiştir. Bu süreçte kaleme aldığı şiir, incelik, çeşitlilik ve dilsel yaratıcılık açısından Arap edebiyatının en seçkin örnekleri arasında yer almıştır.⁹

Mütenebbî'nin şiir dilini farklı kılan en önemli özellikler arasında garip kelimeler kullanması, Kûfî metodunu takip etmesi, mesel ve hikmetlere yer vermesi, bedevî yaşamını ve savaş sahnelerini ustaca tasvir etmesi dikkat çeker. Bu nitelikler, Mütenebbî'yi Arap edebiyatında eşsiz bir konuma taşımış ve onu döneminin en büyük şairlerinden biri yapmıştır.¹⁰

Öte yandan Tâhâ Hüseyin, modern Arap edebiyatında öne çıkan eleştirmen, edebiyatçı ve düşünürlerinden biri olarak kabul edilir. O, “*Ma ‘a’l-Mütenebbî*” adlı eserinde Mütenebbî'nin seyahat ettiği tüm beldeleri kapsayan hayatını tarihi bir süreç içerisinde baştan sona kadar ele almıştır. Ele aldığı bu kitap, Tâhâ Hüseyin'in kendi engin bilgisine güvenerek şairin hayatındaki önemli detayları ortaya çıkardığı ve bazı dizeleri analiz ettiği eleştirel bir edebî malzeme oluşturmuştur. Tâhâ Hüseyin Mütenebbî'nin şiirini incelerken birtakım eleştirel değerlendirmeler ortaya koymuştur, bu objektif değerlendirmeler sayesinde kimi zaman şiirdeki kusurlara dikkat çekmiş, kimi zaman da şiirinin güzelliklerine atıfta bulunmuştur.

Tâhâ Hüseyin'in söz konusu bu kitapta izlediği yaklaşım, öncelikle Mütenebbî'nin şiirinin incelenmesine dayanmaktadır. Şairin kişiliğini analiz etmede bazen psikolojik çalışmalara da başvurmuştur. Birçok coğrafi bölgede yaptığı seyahatlerin belirlenmesinde tarihsel bir metot izlemektedir. Mütenebbî'nin hayatını aktaran tüm rivayetleri ve tarihi kayıtları şüpheli bir bakış açısıyla değerlendirmektedir.

Tâhâ Hüseyin “*Ma ‘a’l-Mütenebbî*” adlı kitabının girişinde bu kitabı telif etme nedenini de açıklamaktadır. Kitabın başında Mütenebbî'yi sevmediğini, ona değer vermediğini, onu diğer şairlere tercih etmediğini, kendi zamanında pek çok insan gibi onun şiirinden ve kişiliğinden etkilenmediğini açıkça belirtmektedir. Tâhâ Hüseyin, Mütenebbî'nin karakterini sevmese de kendi nefesine karşı gelerek ve sevmediği şeylerle uğraşmak konusunda nefsiyle mücadele ederek bu kitabı ele aldığını ifade etmektedir.¹¹

Tâhâ Hüseyin, insanların uzun süredir bu şairle meşgul olmaları nedeniyle Mütenebbî'yi ve şiirini inceleyip konu edindiğini dile getirir. Bununla birlikte bir taraftan müteahhirinin bu şaire o kadar değer vermeye ve onun şiirinden o kadar hoşlanmaya sevk eden sebebi bulmaya, diğer taraftan mütekaddiminun bu şairin şiirini incelemek ve eleştirmek konusunda gösterdikleri büyük çabaları açıklayan bir gerekçe ortaya koymaya çalışır.¹²

1. Tâhâ Hüseyin'in gözüyle Mütenebbî'nin Şiirinin Sanatsal Gelişimi

Tâhâ Hüseyin, seyahat ettiği farklı beldelerde okuduğu şiir üzerinden Mütenebbî'nin şiirini incelemeye ve onun sanatsal gelişimini takip etmeye çalışmaktadır. Bu nedenle Mütenebbî'nin şiirini sanatsal gelişimini aşağıdaki noktalar aracılığıyla izlemeye çalışmıştır:

⁹ İsmail Durmuş, “Mütenebbî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/196.

¹⁰ es-Seâlibî, *Yetîmetü'd-Dehr*, 1/141; İbrâhîm Avad, *Luğatu'l -Mütenebbî Dirâsetün Tahlîliyye* (Kahire: Matbaatü's-Şebâb, 1987), 12-13; Şevkî Dayf, *el-Fennu ve Mezâhibuhu fi's-Şi'ri'l-Arabî* (Kahire: Dâru'l-Maârif, ts), 336-337; el-Hâtîmî, Ebû Ali Muhammed b. el-Hasan b. el-Muzaffar, *er-Risâletü'l-Hâtîmîyye fîmâ Vâfaka'l-Mütenebbî fi Şi'rihi Kelâme Aristo fi'l-Hikme*, thk. Fuad el-Bustânî (Beyrut: Dâru'l-Meşrik, 1931), 279.

¹¹ Tâhâ Hüseyin, *Ma ‘a’l-Mütenebbî* (Kahire: Müessetü Hindâvî li't-Ta'lim ve's-Sekâfe, 2013), 10.

¹² Hüseyin, *Ma ‘a’l-Mütenebbî*, 10.

1.1. Irak'ta Söylenen Şiir

Tâhâ Hüseyin, Mütenebbî'nin Irak'ta söylediği şiirinin genel özelliklerini aşağıdaki dört hususta açıklamıştır:

İlk Husus: Ona göre, Mütenebbî'nin şiir sanatında taklit bulunmaktadır. O, bu taklidin Mütenebbî'nin eğitim gördüğü Alevî okullarında öğrendiği ilimlerden etkilenmesinden, müteahhirin ve mütekaddim şairlerin şiirini ezberlemesinden kaynaklandığını ifade etmektedir.¹³ Mütenebbî'nin hayatının çocukluk çağında gösterdiği bu taklit Tâhâ Hüseyin için doğal bir şeydir. Çünkü şairlerin şiir söylemenin ilk aşamasında temel prensip olarak taklide dayanmaktadır.¹⁴ Buna göre Mütenebbî'nin çocukluk döneminde kaleme aldığı şiiri, özellikle şiir yazarken Ebû Temmâm'ın (ö. 231/846) metodunu takip ettiği için özel bir değeri olmayan taklit bir sanat olarak değerlendirmektedir.¹⁵

İkinci Husus: Mütenebbî'nin şiirinde Alevî ve Şîî düşüncesinin etkisi belirgin bir şekilde hissedilmesidir. Bu tür şiir, Mütenebbî'nin Alevî bir ortamda büyümesinden, Şîî olarak yetiştirilmesinden ve Alevî çocuklarının eğitim gördüğü “Eşrâfu'l-Kûfe Okulu”nda eğitim görmesinden meydana gelmektedir.¹⁶ Tâhâ Hüseyin, Mütenebbî'nin Alevî olan bir şahsiyeti öven şiirini, onun Şîî düşüncesinden etkilendiğinin açık bir kanıtı olarak göstermektedir.

مُرْتَمِيَاتٌ بِنَا إِلَى ابْنِ عَبَّي	دِ اللَّهِ غِيْطَاتُهَا وَقَدَفْدُهَا
لَهُ أَيْدٍ إِلَى سَابِقَةٍ	أَعْدُ مِنْهَا وَلَا أَعْدُدُهَا
خَيْرُ فُرَيْشٍ أَبَا وَأَمَجْدُهَا	أَكْثَرُهَا نَائِلًا وَأَجْوَدُهَا ¹⁷

“Ovalardan, vadilerden kat ettiğimiz bütün yollar bizi İbni Ubeydullah'a götürmektedir”.

“Bana sayamayacağım kadar birçok iyiliği vardır ve ben de o nimetlerden biri olduğumu düşünüyorum”.

“Onun babası, Kureyş kabilesinin en hayırlısı, en şerefli, en çok ikram edeni ve en cömerdidir”.

Tâhâ Hüseyin'in görüşlerini destekleyecek şekilde, Mütenebbî'nin Kûfe'ye geri dönmesi ve burada “Eşrâfu'l-Kûfe Okulu”nda eğitim alması, onun Şîî-Karmâtî veya Alevîlerin saygın bir ailesine mensup olduğuna dair bir iddiayı gündeme getirmiştir.¹⁸ Ayrıca, bazı kaynaklar, o dönemde Kûfe'deki Şîî ailelerinden bir kadının, şairi emzirdiğini öne sürmüştür.¹⁹

Üçüncü Husus: Tâhâ Hüseyin'in Mütenebbî'nin şiirini Karmâtî²⁰ eğilimli bir şiir olarak değerlendirmesidir. Tâhâ Hüseyin bu aşamada Mütenebbî'yi, Alevîlerin fikirlerinden etkilenmiş bir çocuk olarak görmektedir.²¹ Hatta onun 316 yılında Karmâtî'nin Kûfe'yi ikinci defa yağmalamasına tanık olduğunu düşünmektedir.²² Dolayısıyla onun Karmâtî meselelerinin, onların haberlerinin, kan

¹³ el-Bağdâdî, Abdülkâdir b. Ömer, *Hizânetü'l-Edeb*, neş. Abdüsselam Harûn (Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 1997), 2/347; Kemâleddin el-Enbârî, *Nüzhetü'l-Elîbbâ' fî Tabakâti'l-Üdebâ*, thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhîm (Kahire: Dârü'l-Fikri'l-Arabi, 1998), 256.

¹⁴ Hüseyin, *Ma'a'l-Mütenebbî*, 30.

¹⁵ Hüseyin, *Ma'a'l-Mütenebbî*, 36.

¹⁶ Hüseyin, *Ma'a'l-Mütenebbî*, 30; el-Bağdâdî, *Hizânetü'l-Edeb*, 2/348.

¹⁷ Ebü't-Tayyib el-Mütenebbî, *Divânu'l-Mütenebbî* (Beyrut: Dâru Beyrut, 1983), 9.

¹⁸ Mahmûd Şâkir, *el-Mütenebbî* (Cidde: Dârü'l-Medenî, 1987), 167.

¹⁹ İbnü'l-Adîm, *Buğyetü't-Taleb*, 641.

²⁰ Karmâtîyye, aşırı Şîî İsmâîliyye mezhebine bağlı bir grup olarak tanımlanmaktadır. Bkz. Sabri Hizmetli, “Karmâtîler”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/510-514.

²¹ Hüseyin, *Ma'a'l-Mütenebbî*, 40.

²² el-Bedî, *eş-Subhu'l-Münebbî*, 51.

dökme arzularının ve savaş tutkularının etkisi altında kaldığını savunmaktadır.²³ Burada Tâhâ Hüseyin, Mütenebbî'nin Karmatî mezhebine mensup olan bir adamı övdüğü aşağıdaki kasidesiyle örnek verir:

يا أَيُّهَا الْمَلِكُ الْمُصَنِّفُ جَوْهَرًا	مِنْ ذَاتِ ذِي الْمَلَكُوتِ أَسْمَى مِنْ سَمَا
نُورٌ تَظَاهَرَ فِيكَ لَاهُوتِيَّةٌ	فَتَكَاذُ تَعْلَمُ عِلْمَ مَا لَنْ يُعْلَمَا
حَتَّى يَقُولَ النَّاسُ مَاذَا عَاقِلًا	وَيَقُولَ بَيْتُ الْمَالِ مَاذَا مُسْلِمًا ²⁴

“Ey Yüce Melekût'tan (Allah'ın zatından) süzülen bir cevherle donatılmış ve yücelik bakımından en yüce olan melek”.

“Bu nûr, ilahi bir nûrdur. Böylece neredeyse hiç kimsenin bilemeyeceği şeylerin bilgisine ermiştir”.

“(Cömertlikte öyle aşırıya gidiyor ki), insanlar onun akıllı biri olmadığını iddia ediyorlar. (Devlet malını öylesine ölçsüz harcıyor ki), beytûlmâl (devlet hazinesi) bile onun Müslüman olmadığını dile getiriyor”.

Bu kaside aracılığıyla Tâhâ Hüseyin, Mütenebbî'nin Karmatî görüşlerine ilişkin algısını ve onların üzerindeki etkisini göstermektedir. Tâhâ Hüseyin, yukardaki şiirde görüldüğü üzere dini meseleleri müstehzi bir şekilde ele alması ve ateizme yakın bir düşünceye sahip olması nedeniyle Mütenebbî'ye sert eleştiriler yöneltmektedir.²⁵

Tâhâ Hüseyin'in, Mütenebbî'nin Karmatîlik ile ilişkisi konusunda ortaya attığı görüş, edebiyat çevrelerinde tartışmalara neden olmuş ve bazı Arap eleştirmenler tarafından eleştirilmiştir. Bazı eleştirmenler, Tâhâ Hüseyin'in iddia ettiği Mütenebbî'nin Karmatî meselesinin gerçekte hiçbir ilgisi olmadığını düşünür. Onlara göre, Mütenebbî'nin bu şiiri, Arap olmayanların iktidardan uzaklaştırılmasını ve Arap ihtişamının yeniden tesisini savunan siyasi görüşlerini yansıtmaktadır.²⁶

Öte yandan bazı eleştirmenler Tâhâ Hüseyin'e, Mütenebbî'nin söylediği devrim ve mücadele şiirinin Karmatî inancına işaret etmediğini, aksine bu mezhebe karşı bir ayaklanmaya çağrıda bulunduğunu söyleyerek yanıt verir.²⁷

Şevki Dayf, Mütenebbî'yi Karmatî düşünce ile bir araya getiren tüm bağlantıları reddeder ve aynı zamanda Mütenebbî'nin ondan etkilendiğini gösteren tüm görüşleri çürütür. Zira onun için Mütenebbî hiçbir zaman ne Karmatî mezhebe mensup olmuştur ne de ondan etkilenmiştir.²⁸ Mütenebbî'nin şiirini incelediğimizde de, şairi Karmatî mezhebine mensup gösterecek açık ve kesin bir ifadeye rastlanmamaktadır. Bu nedenle, Tâhâ Hüseyin'e karşı çıkan eleştirmenlerin görüşleri, metin temelli bir yaklaşımla daha güçlü ve tutarlı bir argüman ortaya koymaktadır.

Dördüncü Husus: Mütenebbî hiciv şiirinde büyük bir yeteneğe sahip olmasıdır.²⁹ Bu merhalede Mütenebbî hiciv temasında söylediği şiirde ustalık aşamasına ulaşmıştır. Tâhâ Hüseyin, fareyi

²³ Hüseyin, *Ma'a'l-Mütenebbî*, 31.

²⁴ Mütenebbî, *Divânu'l-Mütenebbî*, 16.

²⁵ Hüseyin, *Ma'a'l-Mütenebbî*, 38-39.

²⁶ Abdilaziz ed-Dessûkî, *Ebü't-Tayyib el-Mütenebbî- Şairu'l-Urûba ve Hakimu'd-Dehr* (Beyrut: el-Müessestü'l-Arabbiyetu'lid-Dirâseti ve'n-Neşr, 2006), 58.

²⁷ Muhammed Abdurrahman Şuayb, *el-Mütenebbî Beyne Nakideyh fi el-Kadîm ve el-Hadîs* (Mısır: Dârü'l-Maârif, 1964), 335

²⁸ Dayf, *el-Fenn ve Mezâhibuhu fi's-Şiiri'l-Arabî*, 313.

²⁹ Hüseyin, *Ma'a'l-Mütenebbî*, 31.

öldürmeye çalışan iki adamla alay ettiği aşağıdaki dizelerle Mütenebbî'nin hicivdeki yeteneğine örnek gösterir:

أَسِيرَ الْمَنَايَا صَرِيحَ الْعَطَبِ	لَقَدْ أَصْبَحَ الْجُرْدُ الْمُسْتَعِيرُ
وَتَلَّاهُ لِلْوَجْهِ فَعَلَ الْعَرَبِ	رَمَاهُ الْكِنَانِيُّ وَالْعَامِرِيُّ
فَأَيُّكُمْ غَلَّ حُرَّ السَّلْبِ ³⁰	كَلَّا الرَّجُلَيْنِ إِنَّمَا قَتَلَهُ

“Evlerdeki eşyaları yağmalayan bu fare, bir süre sonra ölümün esaretine düşmüş ve helak olmuştur”.

“Biri Benî Kinâne'den, diğeri Benî Âmir'den olan iki adam, fareyi fırlattılar ve onu Arapların yaptığı gibi yüzü aşağı bakacak şekilde öldürdüler”.

“Her iki adam da bu fareyi öldürmekte pay sahibidir. Peki hanginiz onun malını yağmalamıştır”.

Tâhâ Hüseyin, fareyi öldüren iki adamı hicvetmek için Mütenebbî'nin yazdığı şiiri şöyle yorumlar: “Böylesine acı bir alay ve sert bir hiciv görmeyeceksiniz”.³¹ Hüseyin, bu sert hicivlerin nedeninin Mütenebbî'nin yaşadığı yoksul hayatı ve geldiği yoksul aile olduğuna inanır. Bu durum Mütenebbî'yi, çocukları eğlenmek ve oynamakla meşgul olan çevresindeki topluma karşı kırgın ve nefret dolu hale getirmiştir.³²

Bu dört husus, Tâhâ Hüseyin'e göre, Mütenebbî'nin çocukluk döneminde üslubu büyük ölçüde taklitten ibaret olsa da, şiir söyleme konusunda yetenekli bir şair olduğunu gösterir. Nitekim 10 yaşını doldurmamışken bile rivayet edilecek düzeyde şiir kaleme almış ve gazel, hamâse, fahr ve hiciv gibi temalarda eserler verebilmiştir.³³

Tâhâ Hüseyin Irak'ta Mütenebbî'nin söylediği şiiri sanatsal olarak iki aşamaya ayırır: Birinci Aşama: Çocukluk aşamasıdır. Bu aşamada Mütenebbî, Kûfe'de kaldığı sürede bazı kasideleri kaleme alır. Burada Tâhâ Hüseyin, Mütenebbî'yi şiir söylemeye içten arzulayan ve şiirsel yeteneklerini ortaya çıkarmaya çalışan ancak bunu iyi beceremeyen bir çocuk olarak görür. Bu aşamada şiirde taklit, yapmacıklık, zorluk ve şiir söylerken acele davranmak Mütenebbî'nin şiirini karakterize eden genel özellikleri arasında olduğunu tespit eder. Tâhâ Hüseyin, şiir söylemede acele etmenin bir sonucu olarak, Mütenebbî'nin şiirinde kulağa hoş gelmeyen, arzu edilen anlama hizmet etmeyen lafızlar kullanılması gibi bazı kusurlar ortaya çıkarır. Aynı şekilde Mütenebbî de şiiri oluştururken temaya uygun olarak şiirsel müziği seçmekte zorlanmıştır.

İkinci Aşama: Gençlik aşamasıdır. Burada Mütenebbî şiir konusunda iyi bir eğitim almıştır. Bu eğitim, babasıyla birlikte Arap çöllerine göç edip Bedevi Araplardan lügat, şiir, hikmet ve emsal öğrenme imkânı bulmasındandır.³⁴ Çölden Kûfe'ye bedeni büyümüş, zihni gelişmiş, dili fasih olmuş ve takdir edilen bir çocuk olarak dönmüştür.³⁵ Bundan sonra Kûfe bir okulda Arapça ilimleri okuyarak şiir söyleme eğitimine devam etmiştir. Daha sonra Mütenebbî, 316 yılının sonlarına doğru muhtemelen Karmatîler'in Kûfe'yi ikinci defa yağmalaması üzerine babasıyla birlikte Bağdat'a gitmiştir.³⁶ Burada İbnü's-Serrâc (ö.316/929), Ahfeş el-Asgar (ö. 316/928), İbn Düreyd (ö. 321/933), İbn Dürüsteveyh (ö.

³⁰ Mütenebbî, *Divânu 'l-Mütenebbî*, 13.

³¹ Hüseyin, *Ma 'a 'l-Mütenebbî*, 35.

³² Hüseyin, *Ma 'a 'l-Mütenebbî*, 34.

³³ Hüseyin, *Ma 'a 'l-Mütenebbî*, 31.

³⁴ es-Seâlibî, *Yetîmetü 'd-Dehr*, 1/141; Hüseyin, *Ma 'a 'l-Mütenebbî*, 36.

³⁵ Durmuş, “Mütenebbî”, 32/196; Hüseyin, *Ma 'a 'l-Mütenebbî*, 36.

³⁶ el-Bedî, *es-Subu 'l-Münbî*, 51.

347/958) ve Ebû Ali el-Fârisî (ö. 377/987) gibi dilcilerden lûgat, nahiv, edebiyat ve şiir dersleri almasıyla; kütüphanelerin ve kitapçıların müdavimlerinden olmasıyla şiir yeteneğini daha da geliştirmiştir.³⁷

Mütenebbî'nin gençlik döneminde kaleme aldığı şiirini şöyle özetleyebiliriz: Mütenebbî iyi şiir söyleyebilmiştir ancak şiir yazmada deha ve sanatsal olgunluk aşamasına ulaşamamıştır. Ebû Temmâm'ı ve Buhtürî (ö. 284/897)'yi taklit edip ilk ürünlerini vermeye başlamıştır.³⁸

1.2. Bilâd-ı Şam'da Söylenen Şiir

Tâhâ Hüseyin, Mütenebbî'nin Suriye'de söylediği şiire tedvin edildiği tarih açısından şüphe gözüyle yaklaşmıştır. Mütenebbî'nin Bağdat'tan çıkışından hapishaneye girene kadar uzanan merhalede söylediği şiir, üzerine tarihsel bakımından büyük şüpheler olsa da divanın ilk bölümünde yer almıştır. Bu nedenle Tâhâ Hüseyin, Mütenebbî'nin Suriye'de yazdığı şiirin tarihini şu iki yöntemi izleyerek tespit etmeye çalışmıştır:

Birinci yöntem psikolojik yöntemdir. Tâhâ Hüseyin bu yöntemi Mütenebbî'nin yaşadığı zihinsel ve duygusal hayatın doğasından çıkarmaktadır. Hüseyin'in bakış açısına göre Mütenebbî, Kûfe'de bir Karmatî, Bağdat'ta bir Şîî olarak büyümüştür. Suriye'ye insanları Karmatî davasına çağırarak ve bu davayı yaymak amacıyla gitmiştir. Orada bu gayeyi yerine getirmek için Antakya, Tarablus ve Menbic gibi birçok beldeler arasında gelip gitmiştir. Dolayısıyla Mütenebbî'nin bu aşamadaki şiiri şu iki hususta farklılık gösterir: Birincisi, şiirde zaman zaman ortaya çıkan ve onun hayatının, düşüncesinin ve gizli faaliyetinin temelini oluşturan Karmatî görüşlerin devam etmesidir. İkinci husus ise şairin şiirinde Karmatî fikirleri yayma konusunda dikkatli ve ihtiyatlı olma yeteneğidir. Yani kendisini güvenli bir ortamda gördüğü takdirde Karmatî görüşlerini şiirinde yaymaya çalışır ve tehlike barındıran bir durumla karşı karşıya geldiyse görüşlerini mümkün olduğu kadar gizlemeye çalışır.³⁹

Tâhâ Hüseyin'in Mütenebbî'nin şiir tarihini belirlemede başvurduğu ikinci yöntem coğrafi yöndür. Bu yönüyle Hüseyin, Mütenebbî'nin seyahat ettiği coğrafi bölgelere dayanmakta ve burada Mütenebbî'nin divanını incelerken çevre unsuruna büyük ölçüde odaklanmaktadır. Bu nedenle Hüseyin, Mütenebbî'nin Suriye'de söylediği şiirini şu 5 yere ayırır: Suriye'nin kuzeyindeki şiiri, Lazkiye'deki şiiri, Trablus'taki şiiri, peygamberlik iddiasında bulunmadan önce çöldeki şiiri ve hapishanedeki şiiridir.⁴⁰

1.2.1. Suriye'nin Kuzeyinde Söylenen Şiir

Mütenebbî, Suriye'nin kuzeyinde gezdiği bölgelerde 16 kaside yazmıştır. Bu şiirinde Tay ve Kahtânî'ye mensup olan bir grup Arap hakkında methiye yazmıştır. Ayrıca Antakya'da toplumun önde gelen isimlerini methetmiştir.⁴¹ Tâhâ Hüseyin, bu aşamada Mütenebbî'nin şiirinde sanatsal açıdan taklit özelliğinin halan devam ettiğine ve bunun da Mütenebbî'nin çağdaş şairlerin şiirini okumaya bağlılığından kaynaklandığına inanır.⁴² Mütenebbî'nin bu dönemdeki şiirinin belirgin özelliklerinden biri, üslup ve içerik açısından mevcut şiir geleneklerini takip etmesidir. Bununla birlikte, kafiye yolu ile şiirsel müzik yaratmada zaman zaman yapmacıklığa rastlanmaktadır.⁴³ Bütün bunlara rağmen Hüseyin,

³⁷ Durmuş, "Mütenebbî", 32/196; Hüseyin, *Ma'a'l-Mütenebbî*, 40; İbnü'l-Adîm, *Buğyetü't-Taleb fi Târîhi Halep*, 642.

³⁸ Durmuş, "Mütenebbî", 32/196; Hüseyin, *Ma'a'l-Mütenebbî*, 36.

³⁹ Hüseyin, *Ma'a'l-Mütenebbî*, 49.

⁴⁰ Hüseyin, *Ma'a'l-Mütenebbî*, 51.

⁴¹ Hüseyin, *Ma'a'l-Mütenebbî*, 51-52-53.

⁴² Hüseyin, *Ma'a'l-Mütenebbî*, 53.

⁴³ Hüseyin, *Ma'a'l-Mütenebbî*, 54.

Mütenebbî'nin bu aşamada sanatsal yeteneğini geliştirdiğini, şiir söyleme kabiliyetinin arttığını ve lafız, anlam ve üslup açısından olgunlaşma sürecine girdiğini vurgulamaktadır.⁴⁴

Mütenebbî'nin şiirini bu aşamada ayıran özelliklerden biri de şiirinde hüznü felsefi düşüncenin ortaya çıkmasıdır. Bu düşünce yabancılaşmadan, ev, vatan ve aileden uzakta olmaktan, sık seyahat etme ve istikrarsızlıktan kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla hüznü duygular, Mütenebbî'nin gençlik döneminde yazdığı şiirini kapsayan bir özelliktir.⁴⁵

1.2.2. Trablus'ta Söylenen Şiir

Tâhâ Hüseyin, Mütenebbî'nin Trablus'ta kaldığı süre boyunca üç kaside ürettiğini belirtir. Bu şiir dikkate değer olmasına rağmen şu iki hususla ayırt edildiğini dile getirir. Birinci Husus: Mütenebbî'nin şöhreti yavaş yavaş ortaya çıkıp yayılmaya başlamıştır. Nitekim bu süreçte bazı arkadaşlarını ziyaret etmiştir. Bu ziyaretlerinde misafirperverlikle karşılanmış ve hediyeler kabul etmiştir. Mütenebbî Trablus'ta bulunduğu dönemde şan, itibar ve iktidar hırslarını bir kenara bırakarak sakin ve huzurlu bir yaşam sürmeyi tercih etmiştir.⁴⁶ Tâhâ Hüseyin, Mütenebbî'nin kendisine ikram edilen tatlı tabağını tasvir ettiği şiirden yola çıkarak, şairin sadece büyük idealler peşinde koşan bir kişi olmadığını, aynı zamanda gündelik hayatın keyifli yönlerine de değer verdiğini vurgular:⁴⁷

بَلَّغَ الْمَدَى وَتَجَاوَزَ الْحَدَا كُنْتُ الرَّبِيعَ وَكَانَتْ الْوَرْدَا مَثْنَى بِهِ وَتُظَنُّهَا قَرْدَا ⁴⁸	أَقْصِرْ فَلَسْتُ بِزَائِدِي وَدَا لَوْ كُنْتُ عَصْرًا مُنْبِتًا زَهْرًا جَاءَتْكَ تَطْفُحٌ وَهِيَ فَارِغَةٌ
--	--

“Kısalt sözlerini, çünkü sevgin artmaz artık; sevgi, sınırına ulaşmış ve haddini aşmıştır”.

“Eğer çiçekler açan bir zaman dilimi olsaydın, mevsimlerden ilk bahar olurdun, ahlakın ise güller olurdu”.

“O, (tatlı içeren kap) boşken övgü şiirliyle dolup taşan bir halde sana ikişer olarak (yani hem kap hem de kapın içerisinde yazılan övgü şiiri) geldi ve sen de onu tek ve boş bir kap sanıyorsun”.

Kanaatimizce, Mütenebbî'nin Trablus'taki sakin yaşamına dair Tâhâ Hüseyin'in ifadeleri, onun daha önce Mütenebbî'nin Suriye'ye gelişini Karmatî düşüncesini yayma amacıyla ilişkilendiren görüşüyle belirgin bir çelişki içermektedir. Bu bağlamda, Tâhâ Hüseyin'in bu anlatımı, Mütenebbî'nin Karmatî fikrini yayma iddiasını dolaylı yoldan geçersiz kılmaktadır.

İkinci Husus: Mütenebbî'nin şiirinin sanatsal yönü çok zayıflık göstermiş, şiir okurken son derece tekellüf ve tasannu edinmiş ve aşırı derecede mübalağaya başvurmuştur. Ayrıca Mütenebbî şiirinde anlamlara nazaran lafızlara daha fazla önem vermiştir. Yani lafızları kullanımındaki ustalığını ve şiirsel ifadeleri yaratmadaki yeteneğini biçimsel olarak göstermeye çalışmıştır.⁴⁹

1.2.3. Lazkiye'de Söylenen Şiir

Tâhâ Hüseyin, Mütenebbî'nin Lazkiye'deki şiirinin yüksek sanatsal kaliteye ulaştığına inanmaktadır. Bu şiirin şairin sanatsal olgunluğunu ve dehasını içerdiğini düşünür. Bu aşamada

⁴⁴ Hüseyin, *Ma'a'l-Mütenebbî*, 54.

⁴⁵ Hüseyin, *Ma'a'l-Mütenebbî*, 63.

⁴⁶ Hüseyin, *Ma'a'l-Mütenebbî*, 69.

⁴⁷ Hüseyin, *Ma'a'l-Mütenebbî*, 70.

⁴⁸ Mütenebbî, *Divânu'l-Mütenebbî*, 23.

⁴⁹ Hüseyin, *Ma'a'l-Mütenebbî*, 69.

Mütenebbî itibar kazanır, kendine olan öz güveni artar ve Arap edebiyatında “fuhuli’ş-şuara” arasına girer.⁵⁰

Mütenebbî’nin yazdığı şiir, o dönemde Lazkiye’yi yöneten et-Tenûhî ailesinden bazı adamlara yönelik övgü niteliğindedir. Tâhâ Hüseyin’in bakış açısına göre bu şiir büyük bir sanatsal değere sahiptir. Bu şiir her ne kadar biçimsel olarak yenilikçi görünseler de içerik olarak önceki şairlerin birer taklidinden ibarettir. Aynı zamanda bu şiirde güçlü ve fasih lafızlar, doğru anlamlar ve güzel üslupla da öne çıkmaktadır. Hatta bedevi çevrenin etkisi, etkili sözcüklerin seçiminde ve kafiye’nin iyi kullanılmasında da açıkça görülmektedir.⁵¹ Mütenebbî, Arap edebiyatında kendisini büyük bir şair yapacak bütün araçlara sahip, şiir söyleme konusunda olgunluk dercesine ulaşan bir şairdir. Öte yandan psikolojik açıdan peygamberlik iddiasına hazırlıklar yapmaya başlamıştır.⁵² Tâhâ Hüseyin, Mütenebbî’nin peygamberlik iddiasında bulunduktan sonra 323 yılında veya 324 yılının başlarında hapse atıldığını belirtmektedir.⁵³ Tarihî kaynaklara göre Mütenebbî’nin 303 yılında doğduğu göz önüne alındığında, bu iddiayı yaklaşık 20 yaşlarında ortaya attığı sonucuna ulaşmak mümkündür.

Tâhâ Hüseyin, aşağıdaki beyitleri barındıran kasidenin, Mütenebbî’nin bu aşamada yazdığı en harika şiir olduğuna dikkat çeker:

وَالْمَوْجُ مِثْلُ الْفُحُولِ مُزِيدٌ تَهْدُرُ فِيهَا وَمَا بِهَا قَطْمٌ
وَالطَّيْرُ فَوْقَ الْحَبَابِ تَحْسَبُهَا فُرْسَانٌ بُلُقٍ تَخُونُهَا الْجُمُ⁵⁴

“Göldeki dalgalar köpüren aygırlar gibidir, içlerinde hiçbir iştah olmadan kesilmeden kükrüyorlar”.

“Kuşlar su yüzeyindeki kabarcıkların üzerindedir. Onların dizginleri kesilmiş kara ile ak atlar olduğunu zannedersin”.

Tâhâ Hüseyin bu beyitleri Mütenebbî’nin bu dönemde söylediği en harika kasidelerden biri olarak değerlendirir. Çünkü Mütenebbî’nin şiirinin Lazkiye’de yirmi yaşında ulaştığı sanatsal olgunluğu gösterir. Onun şiirsel yeteneğini ve tasvir etme becerisini ortaya koyar. Aynı zamanda Arapların iktidara ulaşp egemen olma hakkına ilişkin Mütenebbî’nin izlediği siyasi emelleri ifade eder.⁵⁵

1.2.4. Humus’ta Peygamberlik İddiasına Hazırlanırken Yazılan Şiir

Tâhâ Hüseyin, Mütenebbî’nin peygamberlik iddiasında bulunmadan önce yazdığı üç kasideyi ele almış ve bu şiirin taşıdığı isyan, şiddet ve sertlik yanlısı ifadeler nedeniyle bedeviler üzerinde büyük bir etki yarattığını ve hükümdarın endişelerini artırdığını belirtmiştir.⁵⁶

Tâhâ Hüseyin’e göre, Mütenebbî’yi peygamberlik iddiasına kadar götüren ve sonunda hapse sürükleyen iki temel faktör bulunmaktadır. Birinci faktör, Mütenebbî’nin Ebû Temmâm, Buhtürî ve diğer usta şairlerin izinden gitmesi ve onların edebî mirasından derin bir şekilde etkilenmesidir. Bu doğrultuda Mütenebbî, sanatı yalnızca edebî bir ifade biçimi olarak değil, aynı zamanda zenginlik, refah ve yüksek itibar kazanmanın bir aracı olarak görmüştür.⁵⁷ İkinci faktör ise, Mütenebbî’nin hayatındaki çalkantılı ve kanlı olaylarla şekillenen bir yaşam tarzıdır. Bu karmaşık hayat, kendi hayatının

⁵⁰ Hüseyin, *Ma ‘a’l-Mütenebbî*, 71.

⁵¹ Hüseyin, *Ma ‘a’l-Mütenebbî*, 73.

⁵² Hüseyin, *Ma ‘a’l-Mütenebbî*, 74.

⁵³ Hüseyin, *Ma ‘a’l-Mütenebbî*, 86.

⁵⁴ Mütenebbî, *Divânu ‘l-Mütenebbî*, 95-96.

⁵⁵ Hüseyin, *Ma ‘a’l-Mütenebbî*, 75-76.

⁵⁶ Hüseyin, *Ma ‘a’l-Mütenebbî*, 83-86.

⁵⁷ Hüseyin, *Ma ‘a’l-Mütenebbî*, 77.

başlangıcında annesini babasını tanımaması nedeniyle tüm insanlardan gizlediği anormallikten kaynaklanmaktadır. Ardından Küfe'de Şiî bir ortamda yetişmesinden ve Bağdat'taki Karmatî ile olan ilişkisinden meydana gelir.⁵⁸ Mütenebbî'yi peygamberlik iddiasına iten sebeplerden biri de Şam ve Trablus'ta kaldığı süre boyunca yazdığı şiirin takdir edilmemesi üzerine öfkelenmesi ve övgü şiiri karşılığında düşük ücretler almasıdır.⁵⁹

Hüseyin'in, Mütenebbî'nin hapsedilmesiyle ilgili olarak bildirilen tüm kayıtlar göz ardı ettiği belirtilmelidir. Peygamberlik iddiasında bulunduğunu ve mucizeler yaptığını anlatan haberleri de reddeder, kendisine Kur'an vahyedildiği ve bazı kişilerin bu Kur'an'ı ezberlediği haberlerini de kabul etmez.⁶⁰

Tâhâ Hüseyin, Mütenebbî'nin hapisanede kaldığı süre boyunca çok sayıda şiir yazmış olabileceğine inanır, ancak bu şiiri tedvin etmek, insanlar arasında rivayet etmek ve bu şiiri kaydedebilmek konusunda özen göstermemiştir.⁶¹ Bu nedenle Tâhâ Hüseyin, Mütenebbî'nin bu aşamadaki şiirini şu iki kısma ayırmıştır:

Birinci kısım: Bazı şiir Mütenebbî'nin peygamber olduğunu iddia ettiği dönemde kaleme alınmış, hapse girip tövbe ettikten sonra itibarına uygun olmadığı için bu şiirin yayılmasını doğru bulmamıştır. Şiirinin diğer bir kısmını ise hapisanede acı ve aşağılanma hissettiğinde, hürriyet hasreti çektiğinde kaleme almıştır. Lakin gurur ve haysiyetine yakışmadığı için bu şiirin birçoğunu okumamıştır.⁶²

Bu bölümde Tâhâ Hüseyin, Mütenebbî'nin hapisanede maruz kaldığı aşağılamayı tasvir eden ve hapisten çıkmak için İhşîdî valisini nasıl etkilemeye çalıştığını gösteren şu dizelere yer verir:

لا لشيءٍ إلا لأنّي غريبٌ	بيدي أيّها الأميرُ الأريبُ
دمٌ قلبٍ بدمع عين سكوبُ	أو لأمّ لها إذا ذكرثني
ثُ فأنّي على يدك أتوبُ ⁶³	إن أكن قبل أن رأيتك أخطأ

“Ey akıllı prens, elimden tut, hiçbir şey için değil, ancak burada yabancı olarak yaşadığım için”.

“Ya da beni andığında yüreğinin kanı gözlerinden akan yaşlarla dökülen bir anne için elimden tut”.

“Eğer seni görmeden önce günah işlediysem, o zaman senin yanında tövbe ederim”.

Bu beyitlerde Mütenebbî, hapiste karşılaştığı zorluklar ve maruz kaldığı aşağılamalar karşısında İhşîdî valisine bir nevi af dileğinde bulunmaktadır. “Elimden tut” ifadesi, yalnızlık ve çaresizlik duygusunu vurgularken, annesine duyduğu özlem bu duyguyu derinleştirir. Özellikle “Eğer seni görmeden önce günah işlediysem, senin yanında tövbe ederim” dizesi, onun peygamberlik iddiasından vazgeçtiğini ve bu iddiadan pişmanlık duyduğunu açıkça ortaya koyar. Bu bağlamda beyitler, Mütenebbî'nin samimi bir pişmanlık ve af talebiyle valiyi etkilemeye çalıştığını göstermektedir.

Mütenebbî'nin şiiri bu aşamada gerekli sanatsal olgunluğa sahip değildir. Şair, fasih lafızları seçmede başarılı olmuş ancak bu lafızları ifade eden doğru anlamları bulmakta zorlanmıştır. Şair, şiir sanatına ne lafız, anlam ve üslup, ne de vezin, kafiye ve müzik açısından diğer şairlerden kendisini

⁵⁸ Hüseyin, *Ma'a'l-Mütenebbî*, 78.

⁵⁹ Hüseyin, *Ma'a'l-Mütenebbî*, 80.

⁶⁰ Hüseyin, *Ma'a'l-Mütenebbî*, 86.

⁶¹ Hüseyin, *Ma'a'l-Mütenebbî*, 88.

⁶² Hüseyin, *Ma'a'l-Mütenebbî*, 88.

⁶³ Mütenebbî, *Divânu'l-Mütenebbî*, 93.

ayırır hiçbir yenilik getirmekte başarılı olmamıştır. Tâhâ Hüseyin'e göre Mütenebbî, şiir söylerken başta Ebû Temmâm olmak üzere eskilerin yaklaşımını takip eden taklitçi bir şairdir.⁶⁴

1.2.5. Lübnan'da Söylenen Şiir

Tâhâ Hüseyin, Mütenebbî'nin Filistin'de Bedr b. Ammar ile iletişim sağlamak adına mutasavvıf Ebû Ali el-Evâricî'yle görüşmek için Lübnan'a intikal ettiğini düşünür. Tâhâ Hüseyin, Mütenebbî'nin Ebû Ali hakkında yazdığı aşağıdaki kaside için büyük hayranlığını dile getirir ve bu kasidede şairin bu mutasavvıftan edindiği tasavvuf kültürünün etkisinin açıkça görüldüğünü vurgular:

أَمِنْ إِزْدِيَارِكَ فِي الدُّجَى الرُّقْبَاءُ إِذْ حَيْثُ أَنْتَ مِنَ الظَّلَامِ ضِيَاءُ
وَشَكَايَتِي فَقَدْ السَّقَامُ لِأَنَّهُ قَدْ كَانَ لَمَّا كَانَ لِي أَعْضَاءُ
بَيْنِي وَبَيْنَ أَبِي عَلِيٍّ مِثْلُهُ شَمُّ الْجِبَالِ وَمِثْلُهُنَّ رَجَاءُ⁶⁵

“Bekçiler, gecenin karanlığında seni ziyaret edeceğimden eminler. Çünkü karanlık olan her yere aydınlık saçıyorsun. (Bulunduğun her yer yüzünün nuruyla aydınlanıyor) ”.

“Şimdi şikâyetim hastalıktan değil, hastalık yokluğundan, çünkü hastalıklar sadece uzuvlarım varken ortaya çıkarlardı”.

“Benimle övülen Ebu Ali arasında onun gibi yüksek ve yüce dağlar vardır. Aynı zamanda onun yanında o dağlar kadar beklentilerim vardır”.

Tâhâ Hüseyin gözünde bu kasidenin Mütenebbî'nin şiiri arasında özel bir yeri vardır. Çünkü bu şiirde Mütenebbî, tasavvuf öğretisini takip eden Ebû Ali el-Evâricî'yi tatmin etmek için sembolik yöneme başvurmaktadır. Sanatsal açıdan bakıldığında bu kaside büyük bir değer içermektedir, çünkü yirmi beş yaşındayken Mütenebbî'nin tasavvuf öğretilerini bildiğini, sembolizmde yetenekli olduğunu vurgulamaktadır. Bunun yanı sıra bu kaside, Mütenebbî'nin şiiri akıcı bir şekilde söyleme yeteneğini göstermektedir. Hatta Mütenebbî'nin sufiler tarafından kullanılan lafız ve anlamları kullanma becerisini ortaya koymaktadır. Bu şekilde şiir söylemek, Mütenebbî'nin kasidesine sıradan şiirde bulamadığımız enteresan bir güzellik kazandırmıştır. Bu güzelliğin kaynağı Mütenebbî'nin aklın çabasıyla sanatın çabasını dengeleme yeteneğinde yatmaktadır.⁶⁶

1.2.6. Filistin'de Söylenen Şiir

Mütenebbî, Lübnan'dan ayrıldıktan sonra Filistin'e gelir. Burada Bedr b. Ammâr için birkaç methiye kaleme alır. Ancak Tâhâ Hüseyin'in bu aşamada gündeme getirdiği önemli nokta, şairin yaşadığı şartlara göre değişiklik gösteren doğasıdır. Bu bağlamda Mütenebbî'nin Filistin'de yaşadığı istikrarlı yaşam, onu Bedr b. Ammâr'ı öven birkaç kaside yazmaya sevk etmiş, ancak Filistin'den ayrılıp istikrar bilmeyen hayatı başlar başlamaz yaklaşık 4 yıl sonra Halep'te onu hicvetmeye başlamıştır. Tâhâ Hüseyin'in bakış açısından bu durum, Mütenebbî'nin yalan övgü şiiri yazarak elde ettiği maddi kazançtan hayatının geçimini sağladığını gösterir.⁶⁷

Tâhâ Hüseyin'e göre, Mütenebbî'nin Bedr b. Ammâr'ı övmek için söylediği en güzel şiir şu beyitlerdir:

أَمْعَفَرِ اللَّيْثِ الْهَزْبِ بِسَوَاطِهِ لِمَنْ إِدْخَرَتِ الصَّارِمَ الْمَصْقُولَا⁶⁸
لَوْ كَانَ عِلْمُكَ بِالْإِلَهِ مُقَسَّمَا فِي النَّاسِ مَا بَعَثَ إِلَهُ رَسُولَا

⁶⁴ Hüseyin, *Ma'a'l-Mütenebbî*, 98.

⁶⁵ Mütenebbî, *Divânu'l-Mütenebbî*, 125-126-129.

⁶⁶ Hüseyin, *Ma'a'l-Mütenebbî*, 102.

⁶⁷ Hüseyin, *Ma'a'l-Mütenebbî*, 108.

⁶⁸ Mütenebbî, *Divânu'l-Mütenebbî*, 145.

قُرْآنَ وَالتَّوْرَةَ وَالْإِنْجِيلَ⁶⁹

لَوْ كَانَ لَفُظُكَ فِيهِمْ مَا أُنْزِلَ إِلَ

“Ey kırbaçla güçlü aslanı yerle bir eden, keskin kılıcını kim için sakladın”.

“Eğer insanlar senin kadar Allah'ın şeraitini bilselerdi, Allah onlara kendisine davet edecek bir elçi göndermezdi”.

“Son derece belagat, hikmet ve nasihat ile dolu olan kelamına kulak verselerdi, Kurân-i Kerim, Tevrât ve İncil indirilmiş olmazdı”.

Bu kaside, özellikle Mütenebbî'nin Bedr ile aslan arasında yaşanan mücadeleyi tasvir ettiği beyitler Mütenebbî'nin şaheserleri arasında yer alır. Ancak Tâhâ Hüseyin bu kasidede, İlahi Zât'e saygısızlık göstermesine, dinden sapmaya ve bazı felsefî görüşlere eğilime işaret eden bazı mısralara dikkat çekmektedir.⁷⁰

Mütenebbî'nin Filistin'de yazdığı şiir sanatsal açıdan son derece güzeldir. Lafızlar gayet fasih ve güçlüdür. Lafızlar anlamlar harika bir şekilde örtüşmektedir. Bu şiirde şairin ruhu güçlü ve samimi bir şekilde yansımaktadır. Şair, insanları, aslanı ve Bedir ile aslan arasında yaşanan mücadeleyi tasvir etmekte başarılı olmuştur. Tâhâ Hüseyin bu şiirin geneline yayılan hikmet ve meseller barındıran ifadeler karşısındaki hayranlığını, özellikle tasvir sanatını kullanırken gösterdiğini belirtir.⁷¹

1.2.7. Halep'te Söylenen Şiir

Mütenebbî, Halep'te Hamdânî Emîri Seyfûddeve'nin (ö. 356/967) yanında yaklaşık 9 yıl kalmış, bu dokuz yıl boyunca onu pek çok şiirle övmüş, Mısır'a gittikten sonra bile şiirinde onun adını telmih yoluyla anmaya devam etmiştir. Tâhâ Hüseyin, Mütenebbî'nin Seyfûddeve hakkında yazılan şiirinin, Arap edebiyatı tarihinde en güzel ve muhteşem şiiri olarak kabul eder. Nitekim şair, tüm şiirsel yeteneğini

Seyfûddeve'yi övmek için kullanmıştır. Mütenebbî, Seyfûddeve'yi Haçlılara karşı birçok savaşa girmiş ve Arap tarihinin ihtişamını yeniden canlandıracak beklenen lider olarak görmüştür. Mütenebbî ile Seyfûddeve arasındaki ilişki, karşılıklı saygı temeline dayanır. Bu nedenle, Mütenebbî'nin Seyfûddeve'ye yönelik övgüleri samimi ve içten gelmektedir. Bundan dolayı övgü şiiri, Arap edebiyatında medih türünün en güzel örnekleri arasında yer alır.

Tâhâ Hüseyin'in bakış açısına göre Mütenebbî'nin Halep'te ele aldığı şiirindeki bu ayrıcalık aşağıdaki bir dize özelliğin varlığından kaynaklanmaktadır:

Birincisi: Bolluk, Mütenebbî'nin Halep'te söylediği şiirinin en önemli özelliklerinden biridir. Mütenebbî'nin Seyfûddeve hakkında söylenen şiiri, yaklaşık seksenden fazla kaside ve birtakım dizelerden oluşmaktadır. Mütenebbî'nin Seyfûddeve'yle birlikte geçirdiği dokuz yıl boyunca yazdığı şiir onun sanat hayatının zirvesini oluşturarak onun tüm eserlerinin üçte birini teşkil eder.⁷² Seyfûddeve'ye mahsus olarak yazılan şiir, yöneticileri övme konusunda kendini adanmış Züheyr b. Ebî Sülmâ (ö. 609), Hutay'e (ö. 59/678), Cerîr (ö. 110/728) ve Ferazdak (ö. 114/732) gibi birçok eski şairin başaramadığı bir husustur.⁷³ Zira Mütenebbî, bu şiirinde Seyfûddeve ile Bizans savaşlarının büyüklüğünü ve heybetini, daha etkileyici ve destansı bir üslupla tasvir etmiştir. Onun bu tasvirleri, yalnızca savaşların dinamiklerini aktarmakla kalmaz, aynı zamanda dönemin ruhunu ve İslâm'ın

⁶⁹ Mütenebbî, *Divânü'l-Mütenebbî*, 147-148.

⁷⁰ Hüseyin, *Ma'a'l-Mütenebbî*, 112.

⁷¹ Hüseyin, *Ma'a'l-Mütenebbî*, 112.

⁷² Durmuş, “Mütenebbî”, 32/196.

⁷³ Hüseyin, *Ma'a'l-Mütenebbî*, 146-147.

yüceliğini de yansıtır. Bu şiir, şairin bizzat savaşlara katılması nedeniyle yalnızca edebî değil, aynı zamanda tarihî bir belge niteliği taşır. Bu eserler, Arapların ve İslâm'ın ihtişamını yansıtan eşsiz birer sanat ürünü olarak kabul edilir.⁷⁴

İkincisi: Şiirin temalarında çeşitlilik göstermesi, Mütenebbî'nin Halep'te kaleme aldığı şiir ürünlerinin temel özelliğidir. Bu dokuz yıl boyunca Mütenebbî'nin şiirinin etrafında döndüğü ana eksen Seyfûddeve olsa da şiiri konu, tema, sanat ve tür bakımından çeşitlilik göstermiştir. Mütenebbî'nin şiirinde ortaya çıkan bu çeşitlilik, şairin pek çok konuyu ele alma arzusundan değil, Seyfûddeve'nin tanık olduğu birçok olay, münasebet ve savaş olmasından kaynaklanmaktadır. Seyfûddeve muharebelerde savaşırken, Mütenebbî onu övmüş ve savaşlardaki kahramanlığını tasvir etmiştir. Seyfûddeve tebaası isyan ettiğinde onları itaatine geri döndürdüğünde, Mütenebbî tebaasına karşı tavrına hayran olarak ona iltifat etmiştir. Seyfûddeve'ye yakın birinin ölümü üzerine onun için mersiye düzenlemiştir. Kendisi ile Seyfûddeve arasını bozmak birileri iftira attığında, aralarındaki ilişkiyi yeniden tesis etmek için itap şiiri yazmıştır. Bunun karşılığında Seyfûddeve, Mütenebbî'ye her şeyin en güzelinden ihsan etmiş, ona hürmet göstermiş, itibarını artırmış, bu yüzden ona her yıl üç bin dinar verip birçok hediyeler sunarak ödüllенmiştir.⁷⁵ Seyfûddeve'nin yaşadığı hayatın çeşitliliği, Mütenebbî'nin söylediği şiirin çeşitliliğine de yol açmıştır. Bu nedenle Tâhâ Hüseyin, Mütenebbî'nin Seyfûddeve ile birlikte geçirdiği bu yılların, çeşitli şiir üretimi açısından onun en iyi, en verimli, en zengin yılları olduğuna inanır.⁷⁶

Üçüncü olarak, Mütenebbî, Müslümanlar ile Bizanslılar arasında gerçekleşen savaşlara bizzat katılmış olmasının verdiği birikimle, cihat temasını işleyen şiirde özgün bir üslup geliştirmiştir. Bu deneyim, ona konuyu diğer şairlerden farklı ve daha derin bir şekilde ele alma imkânı tanımıştır.⁷⁷ Bu üslup daha önce Ebû Temmâm ve Buhtürî şiirinde mevcut olmasına rağmen Tâhâ Hüseyin'in bakış açısına göre bu şairler Mütenebbî gibi kendilerini tamamen bu sanata adamamışlar ve bu konuda büyük bir çaba sarf etmemişlerdir. Aynı şekilde bu şairler, Mütenebbî gibi savaşlara katılmamışlar ve Mütenebbî'nin Seyfûddeve'nin yanında sürdüğü hayatı boyunca yaşadığı mutluluğu tatmamışlardır.⁷⁸ Buradan Tâhâ Hüseyin'in Mütenebbî'nin savaşları tasvir etmede şiirsel değerini yükselttiği ve onu hem Buhtürî 'ye hem de Ebû Temmâm'a tercih ettiği sonucuna varabiliriz. Bu nedenle Tâhâ Hüseyin, Mütenebbî'nin Müslümanlarla Romalılar arasında meydana gelen savaşları anlatan şiirinin alıcı üzerinde özel bir etki yarattığını belirtir. Nitekim bu şiir, sıcaklık, hareketlilik ve canlılık bakımından zengin olduğundan, öncekilerin şiirinde bulunmayan yüksek bir sanatsal değeri ve özel bir estetik dokunuşu içinde barındırmaktadır.⁷⁹

Mütenebbî'nin bu tür şiirinde bulunan sanatsal değer ve güzelliğin kaynağı, sadece Ebû Temmâm ve Buhûrî gibi şairlerin yaptıklarına benzer şekilde Seyfûddeve'yi övmek, onun rızasını almak ve hayranlığını kazanmak değildir. Bundan daha ziyade güzelliğin kaynağı, Müslümanlarla Romalılar arasındaki savaşa tanık olurken, şairin içinde oluşan duyguları ve aklından geçen düşünceleri sahici bir şekilde ifade etmesinden gelmektedir.⁸⁰

⁷⁴ Durmuş, "Mütenebbî", 32/196.

⁷⁵ Hüseyin, *Ma 'a'l-Mütenebbî*, 147-148; el-Bedî, *es-Subu'l-Münbî*, 69.

⁷⁶ Hüseyin, *Ma 'a'l-Mütenebbî*, 149.

⁷⁷ Hüseyin, *Ma 'a'l-Mütenebbî*, 149.

⁷⁸ Hüseyin, *Ma 'a'l-Mütenebbî*, 150.

⁷⁹ Hüseyin, *Ma 'a'l-Mütenebbî*, 150.

⁸⁰ Hüseyin, *Ma 'a'l-Mütenebbî*, 150.

Bununla birlikte Tâhâ Hüseyin, Mütenebbî'nin şiirinde savaşları tasvir etmenin başka bir manevi kaynağı olduğunu savunmaktadır. Bu kaynağın, Mütenebbî'nin şiirinde çok güçlü bir şekilde yaygın olan Arap fütüvvetiyle temsil edildiğini vurgulamaktadır. Bundan dolayı şair, genellikle Araplara mensup olmasından gurur duymakta ve Arap olmayanların iktidara gelmesinden duyduğu hoşnutsuzluğu dile getirmekte, her zaman Arap birliğini sağlamayı ve Arapların tekrar hâkimiyeti elde etmelerini arzulamaktadır.⁸¹

Dördüncüsü: Mütenebbî, şiiriyle Arap edebiyatında bir atılım gerçekleştirmiş ve büyük Arap şairleri arasında kendisine seçkin bir yer ayırabilmiştir. Onun büyük Arap şairleri arasına girmesi, yalnızca savaşları tasvir etme sanatını geliştirmesinden kaynaklanmamıştır. Ancak bu, Mütenebbî'nin şiir söylemede sanatsal olgunluğun zirvesine ulaşması, sanatın temel araçlarına hâkim olması ve büyük şairler gibi uygun lafızlara uygun anlamları bulmakta büyük yeteneğe sahip olması nedeniyle meydana gelmiştir. Ayrıca şiir üretme konusunda diğer şairlerden bağımsız, güçlü bir kişilik sergilemiştir, dolayısıyla artık Ebû Temmâm veya Buhtürî'nin taklitçisi olma durumundan uzaklaşmıştır.⁸²

Tâhâ Hüseyin, Mütenebbî'nin şiir yazmada sanatsal olgunluğun zirvesine ulaşmasına ve onu Arap edebiyatının büyük şairleri arasında sınıflandırmasına yol açan faktörleri araştırmaya çalışmaktadır. Tâhâ Hüseyin'e göre çevre, Mütenebbî'nin şiir yeteneğinin gelişmesine katkıda bulunan ve onun sanatsal olgunluk aşamasına ulaşmasını sağlayan en önemli faktörlerden birini oluşturur. Seyfûddeve'nin Halep'te yarattığı çevre, Şam, Filistin ve Irak ortamlarından farklı olarak yeni, gelişmiş ve güçlü bir bilimsel ortamdır.⁸³ Bu ortam, Seyfûddeve'nin savaşlarda gösterdiği gücüne ve bu liderin diğer emirler arasında sahip olduğu yüksek ilmi değere yakışan bir ortamdır. Bu nedenle Seyfûddeve döneminde Halep çevresi büyük bir ilmi ve edebî gelişmeye imza atmıştır. Mütenebbî, Seyfûddeve'nin sarayında Ebü't-Tayyib el-Lugavî (ö. 351/962), Fârâbî ve Ebû Firâs el-Hamdânî (ö. 357/968) gibi birçok âlim, edip ve şairle tanışması ve bir kısmından yararlanmasıyla, zihnini besleyen ve duygularını uyandıran ideal bir ortamla karşı karşıya kalmıştır. Böylece bu ortamdan büyük ölçüde etkilenmiştir, edebiyat ve sanat yeteneği gelişmiştir.⁸⁴

Mütenebbî'nin sahip olduğu kibirli tabiat, sert mizaç, büyüklük hissi ve gurur, Seyfûddeve'nin meclisinde kendisine nefret dolu kıskançların düşmanlığını kazanmasına neden olmuştur. Bundan ötürü Mütenebbî şiir söylemeye büyük ölçüde özen göstermeye başlamıştır, Seyfûddeve Meclisi'nde dikkatleri kendisine çekmek ve kıskançları hayrete düşürmek için, Basra ekolüne ters düşen şâz kullanımlara ve garip lafızlara başvurmak zorunda kalmıştır. Öte yandan Seyfûddeve'nin takdirini kazanmak için parlak teşbihler, zarif istiareler ve bazı lafzi sanatlarla süslenmiş muhteşem ifadeler geliştirerek şiir yeteneğini ortaya koymuştur.⁸⁵

Mütenebbî'nin şiirinin sanatsal olgunluğuna katkıda bulunan faktörlerden biri de sahip olduğu engin kültür, çeşitli ilimlere dair geniş bilgisi ve şiir divanları okumasıdır. Mütenebbî'nin şiiri onun farklı kültürünün net bir resmini yansıtır ve aydınlanmış bir şair imajı çizer. İşte tam bu arada çok okuyan, seyahat ederken bile kütüphanesini yanında taşıyan, gecelerini kitap okuyarak geçiren bir şairden söz edilmektedir.⁸⁶

⁸¹ Hüseyin, *Ma'a'l-Mütenebbî*, 150.

⁸² Hüseyin, *Ma'a'l-Mütenebbî*, 153-154.

⁸³ Hüseyin, *Ma'a'l-Mütenebbî*, 155.

⁸⁴ el-Bedî, *es-Subu'l-Münbî*, 87; Hüseyin, *Ma'a'l-Mütenebbî*, 157-158.

⁸⁵ Hüseyin, *Ma'a'l-Mütenebbî*, 162; Durmuş, "Mütenebbî", 32/196.

⁸⁶ Hüseyin, *Ma'a'l-Mütenebbî*, 159; Durmuş, "Mütenebbî", 32/196; el-Bedî, *es-Subu'l-Münbî*, 95.

Tâhâ Hüseyin, Mütenebbî'nin Halep döneminde kaleme aldığı şiirin ayırt edici özelliklerini ortaya koyduktan sonra, bu şiirden bazılarını detaylı bir şekilde analiz etmiştir. Ona göre, Mütenebbî'nin Seyfûddeve hakkında yazdığı şiir, hem sanatsal derinliği hem de tarihsel bağlamıyla dikkat çeker. Tâhâ Hüseyin açısından Mütenebbî'nin Seyfûddeve hakkında söylediği en güzel şiirden biri şöyledir:

طَوَالَ وَلَيْلُ الْعَاشِقَيْنِ طَوِيلُ	لَيْالِي بَعْدَ الظَّاعِنِينَ شُكُولُ
وَيُخْفِينَ بَدْرًا مَا إِلَيْهِ سَبِيلُ	يُبِينُ لِي الْبَدْرَ الَّذِي لَا أُرِيدُهُ
وَلَكِنِّي لِلنَّائِبَاتِ حَمُولُ ⁸⁷	وَمَا عِشْتُ مِنْ بَعْدِ الْأَجْنَةِ سَلَوَةً

“Sevdiklerimin göçmesinden sonra uykusuz geçirdiğim geceler birbirine benzerler, hepsi uzundur. Zira âşıkların geceleri de uzun olur”.

“Bu geceler, bana istemediğim dünya semalarında beliren dolunayı gösteriyorlar ve bir türlü yolunu bulamadığım dolunayı gizliyorlar (sevgiliyi)”.

“Ben sevdiklerimin ayrıldıktan sonra teselli olarak yaşamadım, fakat onlardan sonra sıkıntılara karşı tahammülü oldu”.

Tâhâ Hüseyin, bu kasideyi Mütenebbî'nin Seyfûddeve hakkında söylediği şiirinin doruk noktası olarak kabul etmiştir. Çünkü diğer şiirde bulunmayan nitelikleri bir araya getirmiştir. Bu şiirde Mütenebbî, Seyfûddeve'nin Romalılarla yaptığı savaşlardan birini anlatmaktadır. Mütenebbî bu şiirinde vezin, kafiye, dil, teşbih, lafız, mana ve üslup bakımından es-Semev'el el-Ezdî (ö. 560) şiirindeki metodu takip etmiştir. Hüseyin, Mütenebbî'nin ismi geçen şairin şiirindeki metodu taklit amacıyla değil, aksine onun şiirsel yaklaşımından hoşlandığı için takip ettiğini belirtmektedir. Hüzünlü bir üslupla başlayan şiiri sevinç ve zaferle bitiren Mütenebbî, şiirinde Seyfûddeve ve beraberindeki mücahid grubunun savaşı ve cesaretini tasvir ettiğinden bahseder. Şair, savaşı gerçeğe yakın bir şekilde anlatır, okuyucu kendisini sanki savaşta gibi hisseder. Seyfûddeve'nin savaş yolculuğunda attığı her adımı tasvir eder. Dağlar arasındaki hareketini, ordusuna verdiği emirleri, düşmanlara saldırısını, özgüvenini ve elde ettiği zaferi, zaferden duyduğu gururu aktarır.⁸⁸

1.3. Mısır'da Söylenen Şiir

Mütenebbî'nin Mısır'da ele aldığı şiirin en önemli temaları İhşîdî Emîri Kâfûr'un (ö. 357/968) övgü ve hicivleri, Seyfûddeve'ye sitemleri ve İhşîdî kumandanı Rum asıllı Ebû Şücâ'ya övgü ve ağıtlarıyla temsil edilmektedir. Mütenebbî'nin Kâfûr hakkında söylediği şiir, Seyfûddeve'deki şiirine kıyasla daha azdır. Aynı zamanda çeşitlilik ve bollukla da karakterize edilir. Şairin şiirinde değindiği çeşitli sanatları ele almadaki ustalığını yansıtır.⁸⁹

Tâhâ Hüseyin, Mısır'da Mütenebbî'nin şiirdeki sanatsal ustalığın önemli bir unsurunu kaybettiğine inanır. Mütenebbî, Kâfûr'un kendisine iktidara ulaşma vaadini yerine getirememesi nedeniyle şiir söylerken şiirin temeli ve motivasyonu olan zevk unsurunu kaybetmiştir. Mütenebbî, Halep'te Seyfûddeve'ye hayranlık duyarken, onun gölgesinde yaşayıp ödülleri kazanırken, ona methiye şiiri yazarken son derece samimiyet göstermiştir. Mısır'da ise hayatının en çalkantılı dönemini yaşayan ve hem maddi hem de manevi hürriyetinden mahrum kalan şair, kalben nefret duyduğu Kâfûr için şiir yazmak zorunda kalmıştır.⁹⁰

⁸⁷ Mütenebbî, *Divânu 'l-Mütenebbî*, 355.

⁸⁸ Hüseyin, *Ma 'a 'l-Mütenebbî*, 202-203-204.

⁸⁹ Hüseyin, *Ma 'a 'l-Mütenebbî*, 251.

⁹⁰ Hüseyin, *Ma 'a 'l-Mütenebbî*, 251; Durmuş, “Mütenebbî”, 32/196.

Tâhâ Hüseyin'in Mısır'da ele alınan şiiri üzerine kaydettiği gözlemler arasında Mütenebbî'nin siyasi şiirinin az olması ve savaşların tasvir edilmemesidir. Bunun nedeni Mısır'daki istikrarlı siyasi koşullardır. Bu nedenle Mütenebbî Mısır'da yazdığı şiirde savaş veya siyasî olayları tasvir etmeye ilgi göstermemiştir.⁹¹

Mütenebbî'nin Kâfûr hakkında yazdığı şiirin sayısı yaklaşık sekiz kasidedir, ancak bu kasideler yalnızca Kâfûr'u övmek üzerine yoğunlaşmamıştır. Daha ziyade şair, methiye şiirini şu üç kişiye bölmüştür: Birincisi şair kendisinden söz eder, şairin iktidara ulaşmak vaadini yerine getirilmemesi nedeniyle duyduğu acıyı ve üzüntüyü şiirine döker. İkincisi Seyfûddeve'nin adını ima edip onun hatırasına ağlar. Üçüncüsü ise Kâfûr'u zorla över.⁹²

Mütenebbî, sanatsal açıdan şiirinde net ve açık ifadeden kaçınır. Özellikle Kâfûr'u gizli bir şekilde hicvetmekte ve Seyfûddeve'nin Halep'teki günlerini hatırlamak istediğinde telmih yöntemine çokça başvurur.⁹³ Mütenebbî, bu aşamada hiçbir yenilik göstermeden, eski şairlerin yöntemlerini takip ettiği şiir yazar.⁹⁴

Mütenebbî şiirinde tekellûf ve yapmacılıktan uzak, Mısır'da çektiği acıları dürüst ve gerçekçi bir şekilde anlatmıştır. Bu, Tâhâ Hüseyin'in en yumuşak ve en tatlı Arap şiirinden biri olarak gördüğü humma hastalığını tasvir ettiği şiirinde görülmektedir, çünkü şair, ateşi anlatırken kalplere ve ruhlara nüfuz eden şiir yazma konusundaki sanatsal yeteneğini göstermiştir.⁹⁵ Bu kaside de şair, felsefenin en yüksek mertebelerine ulaşarak hastalığını ve trajedilerini aşarak ölümün mahiyetini ve mezarın ardında ne olduğunu umutsuzluk ve hayal kırıklığı içinde Mütenebbî, özellikle hiciv amaçlı şiir yazmada sanatsal deha aşamasına ulaşmayı başarmıştır. Hiciv sanatını saçmalık ve müstehcenlik olmaktan çıkarıp, insanlara fayda sağlayan bir bilgelige ve atasözüne dönüştürmekte muvaffak olmuştur.⁹⁶

Mütenebbî'nin Kâfûr hakkında yazdığı en önemli hiciv kasidelerinden biri Mısır'dan ayrılması esnasında kaygı ve üzüntüler içinde bayramı karşıladığı kasidedir. Tâhâ Hüseyin'e göre Mütenebbî bu şiirde ulaştığı sanatsal ustalığını bir kez daha ortaya koymuştur. Hüseyin bu kasideden oldukça etkilenir. Özellikle aşağıdaki beyitlerde şairin, bayramda sevdiklerinden ve dostlarından uzaktayken yaşadığı üzüntüyü ve acıma duygularını güçlü bir şekilde ifade eden üslubundan etkilenmektedir:

بِمَا مَضَى أَمْ بِأَمْرِ فَيْكَ تَجْدِيدُ	عِيدُ بَائِيَّةٍ حَالٍ غُدَّتْ يَا عِيدُ
شَيْئاً تَنْتِيْمُهُ عَيْنٌ وَلَا جِدُ	لَمْ يَتْرُكْ الدَّهْرُ مِنْ قَلْبِي وَلَا كَيْدِي
أَمْ فِي كُؤُوسِكُمْ هَمٌّ وَتَسْهِيدُ ⁹⁷	يَا سَاقِيَّيْ أَحْمَرُ فِي كُؤُوسِكُمْ

“Ey bayram: Hangi halde geldin. Eskisi gibi (hüzünle) mi, yoksa (sevinç adına) yeni bir şeyle mi”.

“Felek yüreğimde ve ciğerimde güzel gözlere ve zarif boyunlara tutkun olacak bir şey bırakmamıştır”.

“Ey sâkiler: Bu kadehlerinizdeki şarap mı yoksa uykusuzluğa neden olan keder ve gam mıdır”.

⁹¹ Hüseyin, *Ma'a'l-Mütenebbî*, 252.

⁹² Hüseyin, *Ma'a'l-Mütenebbî*, 254.

⁹³ Hüseyin, *Ma'a'l-Mütenebbî*, 255.

⁹⁴ Hüseyin, *Ma'a'l-Mütenebbî*, 256.

⁹⁵ Hüseyin, *Ma'a'l-Mütenebbî*, 271.

⁹⁶ Hüseyin, *Ma'a'l-Mütenebbî*, 286.

⁹⁷ Mütenebbî, *Divânu'l-Mütenebbî*, 506.

Tâhâ Hüseyin, yukarıdaki mısralara olan hayranlığını gizleyememekte ve bu mısraları şu şekilde yorumlamaktadır: “Ben bu beyitlere karşı özellikle son üç beyitten çok meftunum. Bütün Arap şiirinde yukarıdaki güzellik ve ihtişamla dolu olan beyitlere benzeyen hiçbir şey yoktur. Zira bu beyitler kalplere nüfuz etme ve ruhları etkileme özelliğine sahiptir. Bu kadehlerde şarap mı yoksa uykusuzluğa neden olan keder mi var diye şairin sâkilere sorduğu soruyu duyduğumda yüreğini dolduran hüznü ne kadar çabalasam da anlatamayacağım”.⁹⁸

Tâhâ Hüseyin, dinginliği, ruhun durgunluğunu, kalbin ölümünü daha iyi anlatan yukarıdaki beyitten başka bir şiir bilmediğini itiraf ediyor. Bu mısra, dinginliği, durgunluğu ve ölümü harika bir şekilde tasvir etmesine rağmen, kalplerde duyguları tahrik eden ve üzüntüleri en fazla uyandıran şiirden biridir.⁹⁹

1.4. Irak’a Söylenen Şiir

Mütenebbî memleketine dönüşünün ikinci aşamasında verimli bir şiir söylememiştir. Bunun sebebi ise şiir söylenmesine sebep olan motivasyonların yeterli olmamasından kaynaklanmaktadır. Tâhâ Hüseyin açısından Mütenebbî’nin amacı Bağdat’a dönüp yöneticileri övmek ya da iktidara ulaşmak değildir. Ancak hayatı boyunca şiirden biriktirdiği maddi kazançla zengin şairler gibi hayatını yaşamak için Bağdat’a dönmüştür.¹⁰⁰

Tâhâ Hüseyin’in Irak’ta kaldığı süre boyunca üzerinde durduğu en önemli şiirden biri Seyfûddeve’nin kız kardeşi Havle için yazdığı şu mersiye dir:

يَا أُخْتُ خَيْرِ أَخٍ يَا بِنْتَ خَيْرِ أَبٍ	كِنَايَةً بِهِمَا عَنْ أَشْرَفِ النَّسَبِ
أَرَى الْعِرَاقَ طَوِيلَ اللَّيْلِ مُذْ نُعِيتَ	فَكَيْفَ لَيْلُ فَتَى الْفَتَيَانِ فِي حَلَبِ
وَكَيْفَ يَبْلُغُ مَوْتَانَا الَّتِي دُفِنْتَ	وَقَدْ يُقَصِّرُ عَنْ أَحْيَانَا الْغَيْبِ ¹⁰¹

“Ey en iyi kardeşin kız kardeşi, ey en iyi babanın kızı! Onların adıyla, en yüce soyluluğa bir kinayedir”.

“Onun öldüğü haberini aldığımızdan beri Irak’ın gecelerini uzun görüyorum, peki Halep’te Seyfûddeve’nin gecesi nasıl geçiyor”.

“Nasıl olur da toprağın altında gömülü ölülerimize verdiğim selam ulaşır da uzaktaki dirilere (Seyfûddeve’ye) ulaşamaz”.

Tâhâ Hüseyin bu kasideyi, Mütenebbî’nin Seyfûddeve’nin kız kardeşi için söylediği en verimli şiirden biri olarak değerlendirir. Bu kaside, insanların tabiatlarını ve yaşama ne kadar hevesli olduklarını tasvir etmekte Mütenebbî’nin yeteneğini gösterir, ölümden sonra ruhun ölümsüzlüğü konusunda

Mütenebbî’nin duyduğu şüphesini anlatan ve bu şüpheyi hakikat yolundan saptığını gösteren bu felsefî bakışı ortaya çıkarır. Mütenebbî şiirinde ortaya koyduğu bu felsefî bakış, daha sonra Ebu’l-Ala’ el-Maarî’nin (ö. 449/1057) karamsar bir dünya görüşüne sahip olmasına temel oluşturmuştur.¹⁰²

⁹⁸ Hüseyin, *Ma’a’l-Mütenebbî*, 283.

⁹⁹ Hüseyin, *Ma’a’l-Mütenebbî*, 283.

¹⁰⁰ Hüseyin, *Ma’a’l-Mütenebbî*, 295.

¹⁰¹ Mütenebbî, *Divânu’l-Mütenebbî*, 433-434-435.

¹⁰² Muhammed Mendûr, *en-Nakdu’l-Menhecî ‘inde’l-Arab* (Mısır: Dâru’n-Nehda, 1996), 206-207.

1.5. İran'da Söylenen Şiir

Mütenebbî'nin İran'da sadece 3 ay kalmasına rağmen, orada söylediği şiiri zenginliği, çeşitliliği ve farklılık göstermesi ile öne çıkar. Bu merhalede Mütenebbî, övgü, tasvir, siyaset ve ağıt gibi birçok temalarda şiir kaleme almıştır. Mütenebbî, İran'da Büveyhî Veziri Ebü'l-Fazl İbnü'l-Amîd (ö. 360/970) hakkında üç methiye şiiri söylemiştir ve Büveyhî Sultanı Adudüdevle (ö. 372/983) için yaklaşık altı methiye şiiri yazmıştır.¹⁰³

İran'da şiir yazma konusunda sanatsal bakımından zirve noktasına gelmesine rağmen bazı dizelerde tekellûf ve yapmacıklık gibi kusurlar ortaya çıkmıştır. Ayrıca İran'ın büyüleyici doğası da Mütenebbî'nin şiirine yeni bir renk katmıştır. Bu doğa, uzun zamandır benzeri söylenmeyen değerli şiirle ilham kaynağı olmuştur. Tâhâ Hüseyin'e göre bu aşamada Mütenebbî'nin söylediği şiirinde dikkat çekici olan şey, İran'ın sahip olduğu büyüleyici doğanın tasvirinde ustalık derecesine gelmesidir. Mütenebbî bu doğayı tasvir ederken eski şairlerin yaklaşımını takip etmiştir.¹⁰⁴

Mütenebbî bu aşamada şairlerin uydukları kısıtlamalardan da kurtulur. Yani Mütenebbî, gazel, methiye, fahr gibi çeşitli şiirsel temaları tek bir kaside içinde barındırır. Ayrıca şiirinde çoğu zaman gayri münzarif bir ismi sarf etmesi ve tasrî' sanatının tek bir kaside içinde birden fazla tekrarlanması gibi nahiv ve aruz kurallarının ihlal edildiği dizeler görülmektedir.¹⁰⁵

Tâhâ Hüseyin'in bakış açısından Mütenebbî'nin İran'da söylediği en güzel şiir, Nevruz münasebetiyle İbnü'l-Amîd 'i övdüğü şu kasidedir:

جاءَ نِيزُونا وَأَنْتَ مُرادُه
وَوَرَّتْ بِالَّذِي أَرادَ زِناهُ¹⁰⁶
إِنَّ فِي المَوْجِ لِلْغَرِيقِ لَغُزْراً
واضحاً أَنْ يَفُوتَهُ تَعادُه

“Nevruzumuz geldi, gelmesinin muradı sensin, gelip te seni gördü, böylece muradına ulaşmış oldu”.

“Denizde boğulan kişi dalgaları sayamadığı için mazur görülür”.

İbnü'l-Amîd, Mütenebbî'nin yanında büyük bir bilimsel, edebî ve sanatsal konuma sahip olduğundan Mütenebbî için büyük önem taşımaktadır. Bu nedenle şair onu memnun etmeye ve eleştirisinden kaçınmaya çalışır. Tâhâ Hüseyin bu kaside hakkında şöyle yorum yapar: “Kaside güzeldir, ancak Mütenebbî'nin başyapıtlarından biri değildir. Şair, şiiri yaratırken büyük çaba sarf etmiştir. Şiirinde lafız ve anlam bakımından zarafet göstermiştir, bayramı ve vezir İbnü'l-Amîd 'le duyduğu gururu anlatmakta başarılı olmuştur”.¹⁰⁷

2. Tâhâ Hüseyin'in Mütenebbî'nin Şiirine İlişkin Değerlendirmesi

Eleştirmen Tâhâ Hüseyin, “Ma'a'l-Mütenebbî” adlı kitabı aracılığıyla Mütenebbî'nin şiiriyle ilgili çağdaş bir eleştirel okuma sağlamaya başarmıştır. Çağdaş Arap edebiyatında büyük edebî değere sahip olan bu objektif eleştirel okuma, Mütenebbî'nin farklı belgeler arasında yaptığı seyahatlere ışık tutmakta ve biyografisinin izini sürmek ve hayatının her aşamasında kaydedilen şiirsel özellikleri ortaya çıkarmak için Mütenebbî'nin şiirinin analizine dayanmaktadır.

¹⁰³ Hüseyin, *Ma'a'l-Mütenebbî*, 306.

¹⁰⁴ Hüseyin, *Ma'a'l-Mütenebbî*, 306.

¹⁰⁵ Hüseyin, *Ma'a'l-Mütenebbî*, 294-295.

¹⁰⁶ Mütenebbî, *Divânu'l-Mütenebbî*, 527.

¹⁰⁷ Hüseyin, *Ma'a'l-Mütenebbî*, 305.

Mütenebbî'nin şiirine yönelik Tâhâ Hüseyin'in sunduğu bu eleştirel okuma, onun yaratıcılığını, tüm şairler arasındaki benzersizliğini ve şiir yazma konusundaki yüksek yeteneğini gösteren bazı yargıları, övgüleri ve yorumları içermektedir. Aynı zamanda müzik, lafız, anlam ve şiirdeki diğer sanatlar gibi şiirin tüm yönleriyle ilgili bazı kusurlara işaret eden birçok eleştiriyi de ihtiva etmektedir.

2.1. Mütenebbî'nin Şiirinin Eleştirisi

Tâhâ Hüseyin'nin eleştirileri, Mütenebbî'nin şiirinde hem tematik hem de biçimsel açıdan önemli meseleleri gündeme getirir. Bu eleştiriler, Mütenebbî'nin şiir sanatındaki üslubu ve yaklaşımı hakkında geniş bir değerlendirme sunar. İşte ana başlıklar halinde Tâhâ Hüseyin'nin Mütenebbî şiirine yönelik temel eleştirileri:

2.1.1. Maddi Kazanç

Tâhâ Hüseyin'nin Mütenebbî'yi eleştirdiği meselelerden biri şiirden maddi kazanç sağlamaktır. Mütenebbî'nin ilk aşamalarında şiir yazmada Ebû Temmâm ve Buhtürî'nin yolunu izlediğini ve bu yolda sanatı zenginlik, şöhret ve yüksek itibar aracı olarak kullandığını düşünür. Tâhâ Hüseyin, Mütenebbî'nin çocukluk ve gençlik yıllarında eğitim amacıyla gazel, fahr, methiye temalarında birçok kaside yazdığını vurgular. Daha sonra geçimini sağlamak ve şöhret aramak amacıyla şiir söylemeye başladığını savunur.¹⁰⁸

Hüseyin, Mütenebbî'nin prensler ve krallarla bir araya gelme ve beldeler arasında seyahat etme hedefinin, iktidara ulaşma ve maddi kazanç elde etmekten başka bir şey olmadığına inanır. Tâhâ Hüseyin'e göre Mütenebbî, güzelliğin ve sanatın değil, açgözlülüğün ve paranın kölesidir; çünkü o, şiiri amaç değil araç olarak kullanır.¹⁰⁹

Muhammed Mahmud Şâkir, Tâhâ Hüseyin'in Mütenebbî'nin şiirle maddi kazanç sağladığı yönündeki görüşlerine karşı çıkararak, Mütenebbî ile Seyfûddeve arasındaki ilişkinin çıkar değil, samimi bir sevgi ve saygıya dayandığını savunur. Ona göre Mütenebbî, Seyfûddeve'nin sarayına maddi menfaat amacıyla değil, izzet ve şeref arayışıyla gelmiştir. Mütenebbî'nin karakteri, geçim kaygısından uzak, yüce idealler peşinde koşan bir şair kimliğini yansıtır. Nitekim onun amacı, Arap toplumunda reform yaparak halkı gafletten uyandırmak ve Arapları bir araya getirmek gibi büyük bir ülküye hizmet etmektir.¹¹⁰

Kanaatimizce Mütenebbî, şiiri maddi kazanç aracı olarak gören şairlerden biri olmayabilir. Zira onun benmerkezci ve narsist bir kişiliğe sahip olduğu söylenebilir. Şair, şiir konusundaki üstün yeteneğini daha genç yaşlarda fark etmiş ve bu bilinç, onda diğer şairlerden üstün olduğu inancını pekiştirmiştir. Bu durum, onun kendine olan hayranlığını artırmış ve tavırlarına yansımıştır.

2.1.2. Tekellûf ve Tasannu

Tâhâ Hüseyin, sahip olduğu büyük eleştirel yetenek sayesinde, Mütenebbî'nin şiirini analiz ederken birçok yerde sanatsal kusurlara dikkat çekerek atıfta bulunmuştur. Tekellûf ve tasannu, Tâhâ Hüseyin'in Mütenebbî'nin şiirinde öne çıkardığı ve yönelttiği en önemli tenkit noktalarından biridir.

Hüseyin, bazen Mütenebbî şiir yazarken yapmacılığa başvurduğunu, övülenleri memnun etmek için tekellûf ettiğini belirtir. Dolayısıyla Tâhâ Hüseyin'e göre tekellûf ve yapmacılık Mütenebbî'nin özellikle ilk dönemlerinde yazdığı şiirsel ürünlerin en belirgin özellikleri arasında yer alır.¹¹¹

¹⁰⁸ Hüseyin, *Ma'a'l-Mütenebbî*, 77.

¹⁰⁹ Hüseyin, *Ma'a'l-Mütenebbî*, 148.

¹¹⁰ Şâkir, *el-Mütenebbî*, 327, 324.

¹¹¹ Hüseyin, *Ma'a'l-Mütenebbî*, 31.

Tâhâ Hüseyin, Mütenebbî'nin şiirinde tekellûf ve yapmacılığa pek çok örnek verir. Bu örnekler arasında, Mütenebbî'nin Antakya'daki Ebû'l-Aşâir'i övdüğü şu dizeler yer alır:

تَحَسَّبُ الدَّمْعَ خَلْقَةً فِي الْمَآفِي	أَتَرَاهَا لِكَثْرَةِ الْعُشَاقِ
نَكَ عَوْفِيَّتٍ مِنْ ضَنْئِي وَاشْتِيَاقِ	أَنْتِ مِمَّا فَتَنْتِ نَفْسَكَ لَكِنْ
تِ لِحَالِ النُّحُولِ دُونَ الْعِنَاقِ ¹¹²	خُلْتُ دُونَ الْمَزَارِ فَالْيَوْمَ لَوْ زُرْ

“Acaba, aşıkların çokluğundan mı, gözyaşını gözlerdeki doğal bir oluşum olarak mı düşünüyor?

“Sende bizden birisin, kendine meftûn olmuşsun, ancak sen, acı ve özleminden kurtulmuşsun.

“Bedenlerimiz sana hasret çekmekten dolayı eridi, eğer bizi ziyaret edersen, aşırı zavıflığımdan dolayı sana sarılmak imkânsız olurdu”.

Tâhâ Hüseyin bu beyitler hakkında yazdığı yorumunda şöyle der: “Bu beyitlerde bir güzellik tecellisi mevcut, ancak tekellûf ve yapmacılık görünür, dayanılmaz bir yapmacılık vardır. Örümcek ağına benzeyen bu karmaşık ve çürük lafızlarda bulunan iğrenç yapmacılıktan sizin de benim gibi rahatsız olduğunuzu düşünüyorum”.¹¹³

Şevkî Dayf, Tâhâ Hüseyin'in görüşlerini takip ederek, Mütenebbî'yi Arap edebiyatında tasannun en güçlü temsilcisi olarak değerlendirir. Ona göre Mütenebbî'nin şiirinde yer alan garip kelimeler, şâz terkipler, Basra dil ekolüne aykırı nahiv kullanımları, tasavvufî unsurlar, felsefî düşünceler ve Karmatî öğretilerini yansıtan ifadeler, şairin sanatında tasannu ve yapmacılığın belirgin göstergeleridir.¹¹⁴

Mütenebbî'nin Arap şiirindeki üstün konumu, yalnızca yapmacılığa değil, derin düşüncesi ve zekâsına dayandığını görmekteyiz. Tasannu ve doğallığı dengeli bir şekilde kullanarak kendine özgü bir üslup geliştirmiş, Ebû Temmâm gibi şairlerin etkisini aşarak bağımsız bir tarz ortaya koymuştur. Şiirindeki tekellûf, sanatsal incelik ve bilgelik arasındaki uyumu başarıyla yansıtan edebî bir unsur olarak değerlendirilebiliriz.

2.1.3. Garip Lafızlar Kullanımı

Tâhâ Hüseyin Mütenebbî'ye şiirde garip kelimeler kullanması hususunda eleştiri okları yöneltir, ancak yönelttiği bu eleştirinin şairin bu tür kelimeleri kullanma konusunda gösterdiği büyük yeteneğine duyulan hayranlıktan meydana geldiği anlaşılmaktadır.

Tâhâ Hüseyin Mütenebbî'nin Seyfûddeve'yi övdüğü kasidede, Mütenebbî'nin şiiriyle dinleyicilerin gözlerini kamaştırmak ve onları şiirini kabul etmeye zorlamak istediği için kasıtlı olarak garip lafızlar kullandığına düşünmüştür. Mütenebbî bu kasidesine aşağıdaki beyitle başlar, bu beyti anlamak ve sanat açıdan takdir etmek için dinleyicilerinin çok zaman ve çaba sarf etmelerine neden olur. Hüseyin, aşağıdaki beyitte yer alan garip lafızları, Mütenebbî'nin rakiplerini yenmek istediği bir bilmece olarak tanımlar:

وَدُرُّ لَفْظٍ يُرِيكَ الدَّرَّ مَخْتَلِبًا ¹¹⁵	بَيَاضُ وَجْهِ يُرِيكَ الشَّمْسَ حَالِكَةً
--	--

“O yüziün beyazlığı, sana güneşi kararmış gibi gösterir; bir sözün zarafeti ise, inciye sana sadece boncuk gibi sunar”.

¹¹² Mütenebbî, *Divânu'l-Mütenebbî*, 236.

¹¹³ Hüseyin, *Ma'a'l-Mütenebbî*, 141.

¹¹⁴ Dayf, *el-Fennu ve Mezâhibuhu*, 349.

¹¹⁵ Mütenebbî, *Divânu'l-Mütenebbî*, 98.

Tâhâ Hüseyin bu beyti şu şekilde yorumlar: “Mütenebbî kendi aklındaki anlamı ifade etmek istemiştir ancak karmaşıklığın ve garipliğin zirve noktasını temsil eden bu beyit dışında ifade edecek başka bir yol bulamadığını kim iddia edebilir?!”¹¹⁶

İbn Cinnî’ye göre Mütenebbî’nin şiirinde nadir ve garip kelimeler kullanması, onun dil bilgisi eksikliğinden değil, bilakis edebî birikiminin zenginliği ve Arapça konusundaki derin tecrübesinden kaynaklanır. Mütenebbî, Arap edebiyatındaki ifade biçimlerine olan hâkimiyeti ve kelimeleri yerli yerinde kullanma yeteneği sayesinde, bu özgün dil üslubunu benimsemiştir.¹¹⁷

2.1.4. Kaba Kafiye

Tâhâ Hüseyin, Mütenebbî’nin şiirinde şiirsel ritimle ahenkle ilgili bazı kusurları ortaya koymuştur. Tâhâ Hüseyin’e göre şair, kasidenin başından sonuna kadar mısraların akışını sağlayan uygun kafiye bulma konusunda son derece tekellüf gösterir. Kasidede genel ritme uygun kafiye bulmakta tekellüf etmesi, şairi genel şiirsel bağlama uygun olmayan lafızlar yaratmaya zorlar. Bu şekilde şair kafiye kölesi haline gelir ve şiirdeki tüm anlamları şiirsel metinde kafiye hizmet etmek için kullanır. Tâhâ Hüseyin’in Mütenebbî’nin şiirindeki kaba kafiye örnekleri arasında bu iki beyit yer alır:

شَغَلَتْ قَلْبَهُ حِسَانُ الْمَعَالِي عَنْ حِسَانِ الْوُجُوهِ وَالْأَعْجَازِ
تَقَضَّمَ الْجَمْرَ وَالْحَدِيدَ الْأَعَادِي دُونَهُ قَضَمَ سَكَّرَ الْأَهْوَازِ¹¹⁸

“Yüksek mevkiler, kalbini güzel yüzlerden ve zarif bedenlerden meşgul etti”.

“Düşmanları onun makamına ulaşamadığından, Ahvâz şekeri gibi közü ve demiri kemiriyorlar”.

Tâhâ Hüseyin yukardaki beyitleri şöyle tahlil eder: “Bu kafiye daha kaba bir şey biliyor musun? Kafiye bulmakta tekellüf olmasaydı, (سكر الأهواز) ifadesinden bahsetmek zorunda kalmayacaktı”.¹¹⁹

Tâhâ Hüseyin’in eleştirisine katılmak güçtür, çünkü Mütenebbî’nin kafiye tercihleri, sadece biçimsel bir zorunluluktan ibaret değil, sanatsal üslubunun bir parçasıdır. “Ahvâz şekeri” gibi ifadeler, kafiye arayışından çok, şiirine anlam derinliği ve mecaz gücü katmaktadır. Bu tür imgeler, Mütenebbî’nin dil zenginliğini yansıtır.

2.2. Mütenebbî’nin Şiirinde Sanat Unsurları

Mütenebbî’nin şiirinde sanat unsurları, şairin hem edebî hem de düşünsel derinliğini yansıtan çok boyutlu bir yapıya sahiptir. Bu unsurlar, yalnızca okuyucuda bir hayranlık uyandırmakla kalmaz, aynı zamanda şairin derin gözlem yeteneği ve entelektüel birikimini de ortaya koyar. Mütenebbî, kelimelerin ses ve anlam özelliklerini ustalıkla birleştirerek, hem bireysel hem de toplumsal değerleri vurgulamış ve şiirinde kalıcı bir etki yaratmıştır. Bu bağlamda, sanat unsurları, onun sanat anlayışının temel yapı taşlarından biri olarak değerlendirilebilir.

¹¹⁶ Hüseyin, *Ma‘a’l-Mütenebbî*, 162.

¹¹⁷ İbn Cinnî, Ebü’l-Feth Osmân el-Bağdâdî, *Fesrü Şi‘ri’l-Mütenebbî*, thk. Rıza Receb (Dımaşk: Dâru’l-Yenâbi‘, 2004), 1/3-4.

¹¹⁸ Mütenebbî, *Divânu’l-Mütenebbî*, 203.

¹¹⁹ Hüseyin, *Ma‘a’l-Mütenebbî*, 135-136.

2.2.1. Tıbâk Sanatı

Tıbâk, şiirdeki kelimelere güçlü bir müziksel etki, anlamlara güzellik katan belagat sanatlarından biridir. Mütenebbî'nin şiirinde güzel etki bırakan en önemli bedii sanatlardan biri tıbâk yer almaktadır. Tâhâ Hüseyin aşağıdaki şiirde tıbâk sanatının içerdiği edebî değere okuyucunun dikkatini çekmektedir:

سَقَتْنِي بِهَا الْفُطْرُيُّلِيُّ مَلِيحَةً عَلَى كَاذِبٍ مِنْ وَعْدِهَا ضَوْءٌ صَادِقٌ¹²⁰

“Tatlı sözlerinden dolayı sanki dürüst görünen ancak bilfiil olarak sözünde yalan söyleyen güzel bir kadın, Katrabul’a¹²¹ atfedilen bir köyde bana en kaliteli şarabı içirdi”.

Bu mısradaki kullanılan tıbâk sanatı, "كاذب" ve "صديق" kelimeleri arasında meydana gelerek güzel bir etki yaratmaktadır. Bu sanat, bir kişinin sözlerinin doğruluğu veya yanlışlığı konusunda derin bir anlam kazandırmaktadır. Tâhâ Hüseyin, bu sanatın alıcının ruhunda yarattığı güzel etkiye ve kulakta bıraktığı müzik tonuna değinmektedir.¹²²

2.2.2. Mübalağa Sanatı

Tâhâ Hüseyin, Mütenebbî'nin hayatının ilk döneminde kaydedilen şiirinin güzelliğinin mübalağa sanatında yattığını inanır. Hüseyin'e göre Mütenebbî bu belagat sanatına şu iki sebepten dolayı başvurur: Birinci sebep, Mütenebbî'nin sahip olduğu fizyolojik yapıdır; çabuk öfkelenir, keskin bir mizaca ve güçlü bir duyguya sahiptir, mübalağaya aşırı derecede yönelir. İkinci sebebe gelince, Mütenebbî çocukluk yıllarında taklit yaklaşımını izlemiştir. İşte bu aşamada Mütenebbî, genel olarak bedii sanatlara özellikle de mübalağaya düşkün olan üçüncü yüzyılın şairlerinin taklitçisi olarak bilinir. Bu nedenle şair, şiir yeteneğini geliştirmek ve sanatsal olgunluğa ulaşmak için bu belagat sanatından yararlanmaya çalışır.¹²³

Mütenebbî'nin şiirindeki mübalağa sanatının güzelliğini gösteren örnekler arasında Tâhâ Hüseyin şu beyti sunar:

لَوْلَا مُفَارَقَةُ الْأَحْبَابِ مَا وَجَدْتُ لَهَا الْمُنَايَا إِلَى أَرْوَاحِنَا سُبُلًا¹²⁴

“Dostlardan ayrılık olmasaydı, ölüm canlarımıza ulaşmak için yollar aramazdı”.

Yukarıdaki beyit, görünüşte akıllara durgunluk veren bir mübalağa içermektedir, ancak içeriği, Mütenebbî'nin çocukluk döneminde düşüncesinin henüz olgunlaşmadığını, dolayısıyla şiir yazma konusunda büyük çaba sarf ettiğini göstermektedir.¹²⁵

2.2.3. Teşbih Sanatı

Teşbih, şairlerin şiirine edebî bir boyut kazandırmak ve anlamları dinleyicinin zihninde daha canlı ve anlaşılır kılmak amacıyla sıkça başvurdukları önemli belagat sanatlarından biridir. Tâhâ Hüseyin, Mütenebbî'nin şiirinde yer alan sanatsal teşbihlerin edebî değerine dikkat çekerken şu şiiri örnek olarak verir:

كَأَنَّ بَنَاتِ نَعِشٍ فِي دُجَاهَا خَرَّائِدُ سَافِرَاتٍ فِي جَدَادٍ¹²⁶

¹²⁰ Mütenebbî, *Divânu'l-Mütenebbî*, 393.

¹²¹ Katrabul (فُطْرَيْل), Bağdat ile Ukbera arasında içki üretmesiyle meşhur olan bir köydür. Bkz. Yâkût el-Hamevî, Ebû Abdillâh Şihâbüddîn, *Mu'cemu'l-Büldan* (Beyrut: Dârü Sadir, 1977) 4/371.

¹²² Hüseyin, *Ma'a'l-Mütenebbî*, 192.

¹²³ Hüseyin, *Ma'a'l-Mütenebbî*, 44-45.

¹²⁴ Mütenebbî, *Divânu'l-Mütenebbî*, 17.

¹²⁵ Hüseyin, *Ma'a'l-Mütenebbî*, 56.

¹²⁶ Mütenebbî, *Divânu'l-Mütenebbî*, 85.

“Sanki Benâtü Naş yıldızları, gecenin karanlığında siyah yas elbiseleri giymiş, yüzlerini açmış genç kızlar gibidir”.

Bu beyitte yer alan teşbih sanatı, benzetmenin dört unsurunu da (müşebbeh, müşebbehün bih, vech-i şebih ve edât-ı teşbih) içeren (التشبيه التام) örneğidir. Müşebbeh: Gece karanlığında parlayan yıldızlar (خَرَائِدُ). Müşebbehün bih: Siyah yas elbiseleri giymiş, yüzlerini açmış genç kızlar (خَرَائِدُ). Vech-i şebih: Karanlık içindeki parlaklık ve belirginlik. Edât-ı teşbih: (كَلَامًا). Bu beyitte, yıldızların gecenin siyah örtüsü altındaki parlaklığı, siyah yas elbiseleri içinde yüzlerini açmış genç kızların görüntüsüne benzetilmiştir. Bu teşbih, hem görsel bir zıtlık hem de edebî bir uyum sergileyerek, okuyucunun hayal gücünde canlı ve etkileyici bir tablo oluşturur. Şair, burada ışık ve karanlık arasındaki karşıtlıktan faydalanarak, teşbihin gücünü ve görselliğini artırmaktadır. Aynı zamanda, bu sanatsal benzetme, Mütenebbî'nin nimgelerle derin anlamlar oluşturma yeteneğini de gözler önüne sermektedir. Tâhâ Hüseyin, bu sanatsal teşbihin kelime ve anlam bakımından büyüleyici bir güzellik taşıdığını vurgular.¹²⁷

2.2.4. Mukâbele Sanatı

Mütenebbî'nin şiirinde açıkça görülen belagat unsurlardan biri de mukâbele sanatıdır. Mukâbele bedîi ilminde anlamı güzelleştiren söz sanatlarından biridir. Güzelliği zıt unsurlar arasında meydana gelen uyumdan alan bu sanat, alıcının ruhunda güzel bir etki yaratır ve şiirsel metinde güçlü bir müzikal etki bırakır. Aşağıdaki beyitlerde görüldüğü üzere Mütenebbî, zıt kelimeleri bir araya getirerek mukâbele sanatında sanatsal ustalığa ulaşmıştır:

أَحْرُ نَارِ الْجَحِيمِ أَبْرَدُهَا أَضَلَّهَا اللَّهُ كَيْفَ تُرْشِدُهَا أَقْرَبُهَا مِنْكَ عَنَّا أَبْعَدُهَا ¹²⁸	فَفِي فُؤَادِ الْمُحِبِّ نَارُ جَوَى يَا عَاذِلَ الْعَاشِقِينَ دَعْ فَنَاءَ لَيْسَ يُجِيبُكَ الْمَلَامُ فِي هَمِّ
--	---

“Aşığın yüreğinde öyle şiddetli bir ateş vardır ki, cehennemin ateşinin en sıcak noktası ondan daha soğuktur”.

“Ey âşıkları suçlayanlar, onları bırakın artık, Allah'ın saptırdığı bu âşıkları siz nasıl kurtuluşa erdireceksiniz”.

“Bu suçlamalar âşıkların kararlılığını hiç etkilemez, çünkü bu âşıklar sizden etkilenmek konusunda en yakın olanı gerçekte en uzak olandır”.

Tâhâ Hüseyin yukarıdaki dizelere olan hayranlığını şöyle dile getirmekte ve Mütenebbî'nin bu belagat sanatını kullanma becerisini şu ifadeyle açıklar: “Mütenebbî, yukardaki dizelerde yer alan zıt kelimeleri mukâbele sanatı bağlamında nasıl kullanacağını, şiir içinde uygun yere nasıl koyabileceğini ve kendinden önce gelen kelimelerle nasıl eşleştireceğini çok iyi bilmektedir. Sonuç olarak bu belagat sanatı, güzelliğiyle okuyucuyu meşgul eden muhteşem bir tutarlılık yaratır”.¹²⁹

2.2.5. Kinaye Sanatı

Kinaye, Tâhâ Hüseyin'in Mütenebbî'nin şiirinde özellikle vurguladığı en önemli belagat sanatlarından biridir. Hüseyin, bu sanatsal üslubun edebî değerine dikkat çekmiş ve şairin bu sanatı ustalıkla kullanmadaki maharetini ön plana çıkarmıştır. Şairin, derin anlamlar ve dolaylı ifadeler

¹²⁷ Hüseyin, *Ma'a'l-Mütenebbî*, 75.

¹²⁸ Mütenebbî, *Divânü'l-Mütenebbî*, 8.

¹²⁹ Hüseyin, *Ma'a'l-Mütenebbî*, 43-44.

aracılığıyla hoş bir etki oluşturduğu bu sanat, onun şiirindeki özgünlük ve inceliğin önemli bir göstergesidir:

كَاوُجُهُ الْبَدَوِيَّاتِ الرَّعَائِبِ¹³⁰

مَا أَوْجُهُ الْحَضَرِ الْمُسْتَحْسَنَاتِ بِهِ

“Şehirli kadınların beğenilen yüzleri, şişman beyaz yüzlü bedevî kadınların yüzleri gibi (güzel) değildir”.

Mütenebbî, yukarıdaki beyitte şehirli kadınların beğenilen yüzlerini Mısır'daki sönük, boyun eğici yaşantıya bir kinaye olarak kullanmaktadır. Buna karşılık, bedevî kadınların yüzleri ise şairin kendi kişiliğini, onurunu, gururunu ve yüksek mevki ile şeref arayışını imâ eder.¹³¹ Kinayeye dayanan bu karşılaştırma, Mütenebbî'nin kendi karakterini ve ideallerini sanatsal bir şekilde ifade ettiğini göstermektedir. Şair, bu kinaye aracılığıyla, bağımsızlık, asalet ve yüce değerlere duyduğu özlemi dile getirmekte, böylece şiirine derin bir anlam katmaktadır.

Sonuç

Bu edebî araştırma, Tâhâ Hüseyin'in “Ma ‘a'l-Mütenebbî” adlı eserindeki yorumlar çerçevesinde Mütenebbî'nin hayatını ve şiirini ele almaktadır. Bu çalışmada, Tâhâ Hüseyin'in Mütenebbî'nin biyografisini ve şiirsel eserlerini tarihsel, eleştirel ve tümevarımsal bir yöntemle ele alarak bu büyük şairin kişisel ve sanatsal kariyerini, dönemin toplumsal, politik ve kültürel bağlamında anlamaya çalıştığı sonucuna ulaşılmıştır.

Araştırma, Tâhâ Hüseyin'in, Mütenebbî'nin gezdiği coğrafyaları, tanıştığı yöneticileri ve şairin yaşadığı dönemde etkili olan siyasi ve toplumsal koşulları analiz ettiğini ve bu unsurların şairin edebî üretimi üzerindeki etkilerini ortaya koyduğunu göstermektedir. Bu süreçte, Mütenebbî'nin şiirinin detaylı bir okumasının yapıldığı ve bu şiirin dönemin çevresel faktörleriyle nasıl şekillendiğinin ortaya konulduğu tespit edilmiştir. Tâhâ Hüseyin, Mütenebbî'nin hayatını değerlendirirken, rivayetlere karşı oldukça şüpheci bir yaklaşım benimsemiş ve şairin kimliği ile eylemlerini sorgulayıcı bir perspektifle analiz etmiştir. Yazar, Mütenebbî'nin soyunu gizleme çabaları, peygamberlik iddiaları ve iktidar arayışı gibi konuları ele alırken, bu durumları psikolojik bir yöntemle incelemiş ve şairin iç dünyasına dair önemli ipuçları sunmuştur.

Tâhâ Hüseyin'in bu yaklaşımıyla, Mütenebbî'yi yalnızca bir şair olarak değil, aynı zamanda kişisel hırsları ve toplumsal ilişkileri bağlamında bir düşünür olarak anlamaya çalıştığı gözlemlenmiştir. Bu bağlamda, şairin hayatına dair şüpheyle yaklaştığı rivayetler üzerinde durarak, Mütenebbî'nin kendi döneminde ve sonraki kuşaklar üzerindeki etkisini değerlendirmiştir. Bu çalışma, Mütenebbî'nin edebî ve felsefi kimliğini anlamak için önemli bir katkı sağlamaktadır. Ayrıca, Tâhâ Hüseyin'in analizleri, şairin tarihsel ve sosyal bağlamdaki konumunu daha derinlemesine anlamaya yönelik akademik bir perspektif sunmaktadır. Bu yaklaşım, Mütenebbî'nin şiirinin ve kişiliğinin daha kapsamlı bir şekilde yorumlanmasına imkân tanımaktadır.

Sanatsal bağlamda, Tâhâ Hüseyin'in, Mütenebbî'nin şiirini içerik ve anlam açıdan eleştirel bir çerçevede değerlendirdiği, şairin edebî dehasını ve eserlerinin güçlü yönlerini ortaya koyduğu görülmüştür.

Aynı zamanda, şairin şiirindeki kusurları objektif bir şekilde belirttiği ve Mütenebbî'nin sanatsal gelişim süreciyle ilgili önemli gözlemler sunduğu dikkati çekmiştir. Öte yandan, Tâhâ Hüseyin'in

¹³⁰ Mütenebbî, *Divânü'l-Mütenebbî*, 449-450.

¹³¹ Hüseyin, *Ma ‘a'l-Mütenebbî*, 256.

Mütenebbî'nin şiiri üzerine yaptığı çalışmada, şiirdeki edebî unsurların detaylı bir analizini sunarak, Mütenebbî'nin şiirine dair ortaya koyduğu eleştirel görüşleri tespit edilmiş ve şairin mecmuasındaki şiir üzerine yaptığı bazı yorumları vurgulanmıştır. Bu şekilde, Tâhâ Hüseyin'in eleştirel bakış açısıyla, Mütenebbî'nin hayatını, sanatsal gelişimini ve şiir anlayışını dönemin dinamikleriyle birlikte edebî ve eleştirel bir perspektiften ele alınmıştır. Sonuç olarak, Mütenebbî'nin edebî mirası ve şiirinin derinliği, Tâhâ Hüseyin'in eleştirel bakış açısını ortaya koyarak sunulmuştur.

Kaynakça

- Aşmâvî, Muhammed Zekî. *Kasîdetu'l-Medîh inde'l-Mütenebbî ve Tetavvruhâ el-Fennî*. Kahire: Dâru'n-Nahda, 1983.
- Avad, İbrâhîm. *Luğatu'l-Mütenebbî Dirâsetün Tahlîliyye*. Kahire: Matbaatü'ş-Şebâb, 1987.
- Azzâm, Abdulvahâbb. *Zikrâ Ebi't-Tayyib ba'de Elf 'Âm*. Kahire: Müessesetu Hindâvî, 2014.
- Bağdâdî, Abdülkâdir b. Ömer. *Hizânetü'l-Edeb*. nşr. Abdüsselam Harûn. Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 1997.
- Bedîî, Yusuf. *eş-Subhu'l-Münebbî 'an Hayşiyeti'l-Mütenebbî*. thk. Mustafa es-Sekkâ vd. Kahire: Dâru'l-Maârif, ts.
- Cürcânî, Ebü'l-Hasan Ali b. Abdilazîz. *el-Vesâta Beyne'l-Mütenebbî ve Husûmihi*. thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhîm- Ali Muhammed el-Bicâvî. Mısır: Matbaatü İsâ el-Bâbî el-Halebî, 1966.
- Dayf, Şevkî. *el-Fennu ve Mezâhibuhu fi'ş-Şi'ri'l-Arabî*. Kahire: Dâru'l-Maârif, ts.
- Dessûkî, Abdilazîz. *Ebü't-Tayyib el-Mütenebbî- Şairu'l-Urûbe ve Hakimu'd-Dehr*. Beyrut: el-Müessesetu'l-Arabbiyetu lid-Dirâseti ve'n-Neşr, 2006.
- Durmuş, İsmail. "Mütenebbî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/196 İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Enbârî, Kemâleddin. *Nüzhetü'l-Elibbâ' fî Tabakâti'l-Üdebâ*. thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhîm. Kahire: Dâru'l-Fikri'l-Arabî, 1998.
- Fâhûrî, Hannâ. *el-Câmi' fî Târîhi'l-Edebi'l-Arabî*. Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1986.
- Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit. *Târîhu Bağdâd ev Medîneti's-Selâm*. thk. Beşşâr Avvâd Marûf. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2001.
- Hâtimî, Ebû Ali Muhammed b. el-Hasan b. el-Muzaffar. *er-Risâletü'l-Hâtimîyye fîmâ Vâfaka'l-Mütenebbî fî Şi'rihi Kelâme Aristo fî'l-Hikme*. thk. Fuad el-Bustânî. Beyrut: Dâru'l-Meşrik, 1931.
- Hizmetli, Sabri. "Karmatîler". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/510-514. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Hüseyin, Tâhâ. *Ma'a'l-Mütenebbî*. Kahire: Müessetu Hindâvî li't-Ta'lîm ve's-Sekâfe, 2013.
- İbn Cinnî, Ebü'l-Feth Osmân el-Bağdâdî. *Fesrû Şi'ri'l-Mütenebbî*. thk. Rıza Receb. Dımaşk: Dâru'l-Yenâbi', 2004.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed. *Lisânu'l-Mîzân*. thk. Abdülfettâh Ebû Gudde. Dımaşk: Dâru'l-Beşâir, 2002.
- İbn Hallikân, Ebü'l-Abbâs Şemsüddîn el-İrbilî. *Vefeyâtü'l-A'yân ve Enbâ'ü Ebnâ'i'z-Zamân Mimmâ Sebate Bi'n-Nakl Evi's-Semâ' Ev Esbetehü'l-'Ayân'*. thk. İhsân Abbâs. Beyrut: Dâru Sâdır, 1978.
- İbnü'l-Adîm, Ebü'l-Kâsım Kemâlüddîn el-Halebî. *Buğyetü't-Taleb fî Târîhi Halep*. thk. Süheyil Zekkâr. Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.
- Mendûr, Muhammed. *en-Nakdu'l-Menhecî 'inde'l-'Arab*. Mısır: Dâru'n-Nahda, 1996.
- Mütenebbî, Ebü't-Tayyib. *Divânu'l-Mütenebbî*. Beyrut: Dâru Beyrut, 1983.
- Seâlibî, Ebû Mansûr Abdülmelik b. Muhammed b. İsmail. *Yetîmetü'd-Dehr fî Mehâsini Ehli'l-'Asr*. thk. Mufîd Muhammed. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmîyye, 1983.
- Şâkir, Mahmûd. *el-Mütenebbî*. Cidde: Dâru'l-Medenî, 1987.

Şuayb, Muhammed Abdurrahman. *el-Mütenebbî Beyne Nâkideyh fî el-Kadîm ve el-Hadîs*. Mısır: Dârü'l-Maârif, 1964.

Yâkût el-Hamevî, Ebû Abdillâh Şihâbüddîn. *Mu'cemu'l-Büldan*. Beyrut: Dâru Sâdir, 1977.